

AFAAN OROMOO

KITAABA BARATTOOTAA

KUTAA 8

Kitaaba Kana Haala Gaariin Qabachuun itti Fayyadami !!

Kitaabni kun qabeenya keefi kan mana barnootaa keetii waan ta'eef, akka hinbanne yookiin hinciccinne haala gaariin qabadhu. Kana gochuuf immoo, qabxiilee armaan gadii hojiirra oolchi:

1. Kitaabicha wantoota akka laastikii, gaazexaafi waraqaalee adda addaan gama-li/haguugi.
2. Yeroo hundaa kitaabicha bakka qulqulluufi gogaa kaa'i.
3. Yeroo kitaaba qabattu harka jiidhaafi xuraawaan hintuqin.
4. Kitaabicha irratti hinbarreessin.
5. Kitaabicha keessa dabtara yookaan kitaaba biroo hinkaa'iin.
6. Fuula kitaabichaa kamiyyuu keessaa kuttee hinbaasin.
7. Fuula cite yookaan tarsa'e kamiyyuu happeessuun suphi.
8. Kitaabicha yeroo boorsaa (kaalixa) kee keessa kaawwattu of eeggannoon iddoo qabsiisi.
9. Kitaabicha yeroo namatti laattus ta'u yeroo keessu hindarbatiin.
10. Yeroo fuula kitaabaa garagalchitu roga isaa qabachuun garagalchi. Kun immoo, kunuunsa qola kitaabichaaf fayyada.

AFAAN OROMOO

KITAABA BARATTOOTAA

KUTAA 8

Biirroo Barnootaa Oromiyaa 2014/2022

Afaan Oromoo

Kitaaba Barattootaa

Kutaa 8

Barreessitoota

Mitikkuu Dibbeessaa

Mokonnon Dhaabaa

Gulaaltota

Abdiisaa Ayyaanaa

Darajjee Raggaasaa

Madaaltota

Abdiisaa Gannatii

Dastaa Taaddagaa

Waaqumaa Waamii

Yaneenash Saamu'eel

Seecca'aa

Fiqiruu Kitilaa

Giraafiksii

Taaddasaa Dinquu

Fakkibsa

Buzaayyoo Girmaa

© Biiroo Barnootaa Oromiyaa, 2014/2022

Kitaabni kun walta'iinsa Biiroo Barnootaa Oromiyaafi Kolleejjii Barnoota Barsiisotaa Jimmaatiin bara 2014/2022 qophaa'e.

Mirgi abbummaa kitaaba kanaa seeraan eeggamaadha. Eeyyama Biiroo Barnootaa Oromiyaatiin ala guutummaan is ta'e gartokkeen maxxansuus ta'e baay'isanii raabsuun seeraan nama gaafachiisa.

Baafata

Qabiyyee

Fuula

BOQONNAA TOKKO: NAAMUSA HOJII	1
Qajeeltoowwan Naamusa Hojii	1
Hojjatani Duroomu	9
BOQONNAA LAMA: HAMBAALEE	13
Hambaalee Oromiyaa	13
Masaraa Kumsaa Morodaa	16
BOQONNAA SADII: WOYYOOMA NAMAA	27
Mirga Namoomaafi Mirga Dimookiraasii	27
Woyyooma Namaa	35
BOQONNAA AFUR: SEENESSOO GABAABAA	38
Seera Mootii Amoorabii	38
Fardi Keenyas Halkan Kunis Rimeessa	41
BOQONNAA SHAN: BAAY'INA UMMATAA	47
Baay'ina Ummata Itoophiyaa	47
Baay'ina Ummataafi Dhiibbaa Isaa	50
BOQONNAA JAHA: GAMMOOJJUMMAA	56
Faayidaa Bosonaa	56
Manca'iinsa Bosonaa	59
BOQONNAA TORBA: DAA'IMMAN HOJII HUMNAA OLI HOJJACHIISUU	65
Daa'imman Hojii Humnaa Olee Hojjachiisuu	68
BOQONNAA SADDEET: GADAAFI NAGEENYA	75
Sadarkaalee Umrii Sirna Gadaa Keessatti	75
Sirna Gadaafi Nageenya	81
BOQONNAA SAGAL: JIJJIIRAMA QILLEENSAA	84
Guddina Dinagdeefi Jijjiirama Qilleensaa	84
Jijjiirama Qilleensaa	86
BOQONNAA KUDHAN: DIRAAMAA	91
Odaa Bultum	91
Maalummaa Diraamaa	96
Jechibsoo	103

BOQONNAA TOKKO: NAAMUSA HOJII

Bu'aalee Barachuu

Xumura barannoowwan boqonnaa kanaatti:

- barruu siif dubbifamu dhaggeeffachaa jecha/gaalee hafe niguutta;
- barruu dhiyaate xiyyeeffannoon dhaggeeffachuun yaada isaa nihimta;
- dhimma tokkorratti gahee nitaphatta;
- geerarsa hojii nigeerarta;
- barruu dhiyaate dubbisuun yaada ijoofi callaa addaan baasta;
- yaada haaraa maddisiisuun barreeffama dheeraa nibarreessita;
- hiika jechootaa haala galumsa isaaniin nikennita;
- akaakuu gaalee Afaan Oromoo adda baasta.

Barannoo 1: Dhaggeeffachuu Qajeeltoowwan Naamusa Hojii

Gilgaala 1 Dubbisa siif dubbifamu dhaggeeffachuun dura gaaffilee armaan gadii irratti cimdiin mari'achuun dareef dhiyeessaa.

1. Fakkii asii oliirraa maal hubattan?
2. Naamusa hojii jechuun maal jechuudha?
3. Naannoo keessanitti namoonni dureeyyii jedhaman namoota akkamiti? Akkamitti hojjatanii durooman jettanii yaaddu?

4. Mammaaksi Oromoo, “Ol kaa’an, malee ol ka’anii hinfuudhan.” jedhu ergaa maalii dabarsa?

Gilgaala 2 Dubbisa siif dubbifamu dhaggeeffachaa gaaffilee asii gadii haala gaafatamteen deebisi.

1. “Harki hinhojjanne, _____ farrisa.” jedhee mammaaka Oromoon.
2. Ciminaan hojjachuun _____ eeguufi kabajuun dhufa.
3. Naamusni hojii _____ hojii dalaguuf hojjattoonni fayyadamaniifi ittiin bulaniidha.
4. Qajeeltoowwan hojii barbaachisoo ta’an maal fa’i?

Gilgaala 3 Dubbisa dhaggeeffatterratti hundaa’uun gaaffilee asii gadii yaada sirrii ta’e *Dhugaa*, yaada dogoggora ta’e immoo *Soba* jedhi deebisi. Yoo ‘soba’ jette, sababa jetteef ibsi.

1. Naamusni hojii hundi qajeeltowwan walfakkaataa ta’an qabu.
2. Naamusni hojii amala, iddoofi ogummaa hojii irratti hundaa’a.
3. Qajeeltoon hojii jaarmiyaaf malee nama dhuunfaaf hinbarbaachisu.
4. Milkaa’ina hojii keessatti naamusa hojii eeguufi kabajuun murteessaadha.

Barannoo 2: Dubbachuu

Gahee Taphachuu

Gilgaala 4

A. Taateewwan armaan gaditti dhihaatan keessaa tokko filachuun yaada keessan duraa duubaan qindeessuun daree keessatti gareen gahee taphadhaa.

1. Shananii dhaquun deessuu eebbisuu;
2. Akka abbaa seeraatti nama yakka hojjate irratti murtii dabarsuu;

3. Akka ogeessa fayyaatti dhukkubsattoota yaaluu;
4. Akka ogeessa fayyaatti dhibee Koovid-19 irratti barattootaaf dareetti hubannoo kennuu;
5. Akka poolisiitti yakka ittisuurratti hawaasa ganda tokkoof hubannoo kennuu.

**B. Geerarsa armaan gadii irratti qophaa'uun dareetti geeraruun agarsiisi.
Sanaan booda, dhaamsa geerarsichi dabarsu dareef ibsi.**

Geerarsa

Bishaan hamaan Gudari

Kan gabaabaan hinceene

Kan dheeraan durgummatu

Dhukkubni hamaan deegadha

Kan namni namaa hinbeekne

Kan abbaan dhukkubsatu.

Deegakoo yaa farrisaa

Kan kee maalan callisaa

Tur amman sifannisaa

Muka arbaa daraaretti

Dhala abbaan abaaretti

Muka damee hinqabnetti

Akka baddee hingalletti.

Deegni nama salphisaa

Isa guddaa xiqqeessa

Kan kee maalan callisaa
Dhaqeen lafatti odeessaa
Qotiyyoo cimdii godheen
Deega ofirraa balleessa.

Barannoo 3: Dubbisuu

Gilgaala 5

Dubbisa dhiyaate dubbisuun dura gaaffilee asiin gadii afaaniin deebisi.

1. Namni akkamitti duroomuu danda'a sitti fakkaata?
2. Namoonni tokko tokko hojjachuu dhiisanii nama duroome hawwu. Kun sirrii moo sirrii miti jettee yaadda? Maaliif?
3. Hiika jechoota armaan gadii tilmaami.
a. duroomuu   b. naamusa   c. dandamachuu   d. milkaa'uu

Gilgaala 6

Dubbisa dhiyaate dubbisaa gaaffilee armaan gadii deebisi.

1. Dhalli namaa nyaatee buluufis ta'ee fedhii biroo guuttachuuf maal gochuutu irraa eegama?
2. Adeemsa hojjatanii duroomuu keessatti naamusa barbaachisu kabajuun dirqama miti.   A. dhugaa   B. soba
3. Namoonni hojjatanii duroomuuf bu'aa bahii akkamii keessa darbu?
4. Seenaa namoota addunyaa kanarratti duroomuun beekaman yoo ilaalle, hedduun isaanii hojii xixiqqaa tuffachuun hojii ciccimaa hojjachuu isaanii agarra. (dhugaa/soba)

Hojjatani Duroomu

Hojiin jiruufi jireenya dhala namaa keessatti murteessaadha. Dhalli namaa nyaatee buluufis ta'e fedhiisaa kan biroo guuttachuuf hojjachuu qaba. Hunda caalaa immoo, jiraachuuf qofa osoo hinta'in, duroomuuf hojiin cimani argamuun dirqama. Duroomuun immoo, jireenya guutuu ta'e nama jiraachisa. Adeemsa hojjatani duroomu keessattis, naamusa barbaachisu kabajuun murteessaadha. Karaan gara duroomuutti nama geessu garuu, yeroo hunda mijataa ta'uu dhiisuu danda'a.

Namni kamuu duroomu kan fedhu ta'us, fedhiin yookiin ilaalchi hojii irratti qabu garuu nama irraa namatti garaagarummaa qabaachuu mala. Fakkeenyaaf, namni nyaataafi dhugaatii gaarii, mana gaarii, uffata qulqullina qabuufi kkf argachuu nibarbaada. Garuu, kanneen hunda guuttachuu kan danda'an namoota baay'ee muraasa ta'an qofaadha. Isaanis, kanneen hawwiifi fedhii isaanii gara hojiitti jijjiiruun cimani hojjataniidha. Kun kan agarsiisu, duroomuudhaaf fedhii walfakkaatu, hojjachuu irratti immoo, fedhii garagaraatu jira jechuudha.

Hojjatani duroomuuf hojii tuffachuun barbaachisaa miti. "Hojii kanarra sana wayya" jechaa hojiin nuti **feenu** hanga argamutti kan eegnu yoo ta'e, bara itti hojjanee duroomu dandeenyu dabarsuu ta'a. Seenaa namoota addunyaa kana irratti duroomani beekamanis yoo ilaalle, hedduun isaanii wantootuma xixiqqoo irraa ka'anii duroomu isaanii agarra. Kanaafuu, duroomuuf kan barbaachisu osoo hojii hintuffatin, waan argame kutannoon hojjachuudha.

Hojjatani duroomuun milkaa'ina salphaatti argamu miti. **Bu'aa bahii** hedduu takka kufuu, takka ka'uu, takka fuulduratti deemuu, takka immoo duubatti deebi'uu gaafata. **Gufuwwan** xixiqqaa irraa **kaasee** hanga gurguddaatti nama mudachuu danda'u; wantoonni abdi nama kutachiisaniifi nuffisiisan nama qunnamuu malu. Waan kana ta'eef, hojjatani duroomuun rakkoowwan nama mudatan **mara** dandamatani, osoo abdi hinkutiin, kaayyoo ofif hojjachuu gaafata.

Duroomuun callisanii karaa argame mara maallaqa yookiin qabeenya walitti qabachuu osoo hintaane, naamusa hojii eeguu gaafata. Hojiin hojjatamu sun nama yookiin qaama biroo irratti miidhaa akka hingeessisne of eeggannoo gochuun

barbaachisaadha. Fakkeenyaaf, hojii daldala nyaataafi dhugaatii irratti bobba'anii kanneen jiran, waan isaan dhiyeessan fayyaa maamiltoota isaanii irratti balaa kan hinqaqqabsiifne ta'uu qaba. Tajaajilli isaan kennaniifi maallaqni isaan fudhatan walmadaaluu qaba. Ogeessonni hojiiwwan biroo irratti hirmaatanis akkasuma naamusa hojii barbaachisu kabajuu qabu. Hundumaa caalaa, gochawwan karaa qaxxaamuraa duroomu, kanneen akka malaanmaltummaa, hanna, matta'aa, saamichaafi kkf irraa fagaachuun barbaachisaadha. Gochaawwan akkasii irratti hirmaachuun yeroof fakkaata malee, hiyyummaatti nama deebisuun isaanii waan hinoolle.

Walumaagalatti, fedhii, kutannoofi kaayyoo qabatan milkeessuuf yoo hojjatan duroomuun nidanda'ama. Adeemsa hojii keessattis gufuuwwan jiran hunda obsanii bira darbuun, naamusa hojii kabajaa, yeroo ofiitti fayyadamaa duroomuuf kan hojjannu yoo ta'e, milkaa'uun nidanda'ama. Duroomni sirriinis bu'aa hojiiitiin qofaan kan argamudha.

Gilgaala 7

A. Gaaffilee armaan gadii yaada dubbisa asii oliirratti hundaa'uun qubee deebii sirrii qabate filachuun deebisi.

1. Namni kamuu fedhii ofii guuttachuuf kan irraa **hineegamne** kami?
  - A. hojii xixiqqoo hojjachuu dhiisuu
  - B. nuffii malee jabaatee kutannoon hojjachuu
  - C. hojii akaakuu kamiifuu kabaja qabaachuu
  - D. hunduu deebii nita'u
2. Kanneen armaan gadii keessaa tokko amala naamusa hojii gaariiti.
  - A. hojii hojjechuu jibbuu
  - B. malaanmaltummaa fudhachuu
  - C. nuffiifi abdiin kutannaa tokko malee jabaatanii hojjachuu
  - D. deebiin hinkennamne

3. Hojjatanii duroomuuf hojii filatanii hojjachuun yeroo gabaabaa keessatti akka durooman nama taasisa. A. dhugaa B. soba
4. Akka dubbisichaatti kan sirrii ta'e kami?
- A. Hojjatanii duroomuun milkaa'ina salphaatti argamuudha.
- B. Hojiiwwan gufuun itti baay'atu hojjachurra kanneen gufuu hinqabne hojjachuun dirqama.
- C. Hojjatanii duroomuu jechuun callisanii maallaqaafi qabeenya walitti qabachuudha.
- D. Hojjatanii duroomuun rakkoowwan mara dandamatani kaayyoo qabataniif kutannoon hojjachuu gaafata.
5. Keeyyata 5ffaa sarara dhumaarratti gaaleen "...gochaawwan akkasii..." jedhu maal agarsiisa?
- A. malaanmaltummaa B. hanna C. matta'a D. hunduu deebiidha.
6. Ergaa ijoon dubbisichi dabarsu isa kami?
- A. Barbaachisummaa hojjatanii duroomuun qabu
- B. Hojii hojjatanii galma barbaadame ga'uuf naamusa hojii eeguufi kabajuun barbaachisaa ta'uu
- C. Bu'aa bahii hojii keessatti nama mudachuu malu
- D. Hunduu deebiidha.
- B. Gaaffilee asii gaditti dhiyaatan gareen irratti mariyachuun afaaniin deebisi.**
1. Naamusa hojii eeguun maaliif barbaachise?
  2. Hojii ofii feenu hanga argannutti teenyee eeguun dhiibbaa maalii qaba?
  3. Naamusa hojii kabajuu dhabuun miidhaa maalii fida?

4. Naamusni hojii mana barnootaa keessan keessatti barattoonniifi hawaasni mana barumsaa kabajuu qaban maal fa'i?

Barannoo 4: Barreessuu

Gilgaala 8

Dubbisa gadii matadureen isaa “Amanamummaa” jedhu akka fakkeenyaatti dhiyaate ka’umsa godhachuun matadureewwan gaditti kennaman keessaa tokko filachuudhaan barreeffama keeyyata 3-4 qabu barreessi.

- Faayidaa Qusannaa
- Hojii Jaallachuu
- Yerootti Fayyadamuu

Yaadannoo

Barreeffama kee yeroo barreessitu qajeelfamoota armaan gadii hubadhu:

- Jalqaba mata duree filadhu.
- Mataduree filatte irratti gumee qopheeffadhu.
- Yaadota maddisiiste tartiibessuun gurmeeffadhu.
- Wixinee qopheessuun barruu jalqabaa barreessi.
- Barreeffama kee irra deebiin dubbisii gulaali.
- Barreeffama xumuraa barreessuun dhiheessi.

Amanamummaa

Amanamummaan amaloota barattootaaf kabajaafi fudhatamummaa kennisiisan keessaa isa tokkoodha. Kunis, jaalala, kabajaafi haqa barattoonni hiriya, maatii, hawaasaafi biyya isaaniif qabaniirraa madda. Amanamummaan isaanii kunis, mooraa mana barumsaa keessaafi alatti kanneen calaqqisan ta'uu danda'a.

Amanamummaan barattoonni mooraa mana barumsaa keessaafi alatti calaqqisiisan hedduudha. Fakkeenyaaf, mooraa mana barumsaa keessatti hojii dareefi hojmanee hojjechuun, qorumsa walirraa garagalchuu dhiisuun, seera mana barumsaa kabajuun, qabeenya mana barumsaa kunuunsuufi sirnaan itti fayyadamuudhaan ifuu danda'a. Mooraa mana barumsaan alatti immoo, hiriya, maatii, hawaasaafi biyya keessa jiraataniif amanamummaa qabaachuudha. Amanamummaan waan hawaasa tokko biratti fudhatama hinqabne raawwachuu dhiisuufi safuu hawaasaa eeguudha.

Walumaagalatti, barattoonni mooraa mana barumsaa keessattis ta'ee alatti, amanamummaa qabaachuu qabu. Kun immoo, kabajaafi jaalala iddoo hundatti akka horatan isaan taasisa. Kanaafuu, barattoonni gorsa maatiin, barsiisonniifi hawaasni isaaniif kennan fudhachuufi hojiirra oolchuun amanamummaa isaanii daran dagaagfachuu qabu.

Barannoo 5: Fayyadama Jechootaa

Gilgaala 9

A. Jechoota gaditti dhiyaataniif hiika isaan dubbisa “Hojjetanii Duroomuu” jedhu keessatti qaban barreessi.

1. bu'aa bayii _____
2. feenu _____
3. mara _____
4. kaasee _____
5. gufuuwwan _____

B. Jechoota olitti ‘A’ jalatti dhiyaataniin hima ittiin ijaari.

Fakkeenya; bu’aa bayii

- Adeemsa hojjetanii duroomuu keessatti **bu’aa bayii** hedduutu jira.
- Abdataan **bu’aa bayii** hedduu booda duroome.
- Bu’aa bayii** akkam keessa darbitee as geesse?

Barannoo 6: Caasluga

Akaakuu Gaalee

Kutaa 7^{ffaa} keessatti, waa’ee gaaleefi akaakuu gaalee barattee jirta. Mee waa’ee gaalee ilaalchisee waan beektan walitti himaa.

Yaadannoo

Galeen jechoota walitti qindaa’uun hiika yaadrimee tokko kennaniidha.

Fakkeenya,

- mana citaa
- qal’oo magaala
- mana jala
- Kitaaba bitatte.

Jechoonni armaan olii walitti qindaa’uun hiika yaadrimee tokko kennan kunniin hundi gaalee jedhamu.

Galeen jechoota qaama gaalee ta’an mataafi miiltoo irraa ijaarama. Mataan gaalee yeroo hunda hafuu kan hindandeenyee fi akaakuu gaalee kan murteessuudha. Kanarraa ka’uun, gaalee maqaa, gaalee maqibsaa, gaalee durduubee, gaalee gochimaafi kkf jedhamuun qoodamu.

Walumaagalatti, gaaleen tokko mataa gaaleen waamama. Mataa gaalee jechuun, jechoota gaalee sana ijaaran keessaa kan hafuu hindandeenyee fi yoo hafe gaalichi hiika dhabeessa kan tahuudha.

Fakkeenyaaf,

- Badhaasaan mana citaa ijaare. - gaalee maqaa
- Toltuun qal'oo magaala.- gaalee maqibsa
- Biiiftuun gara Adaamaa deemte.- gaalee durduubee
- Magartuun huccuu miiccite.- gaalee gochimaa

Fakkeenyaan armaan olii keessatti gaalee mana citaa jedhu keessatti mataan gaalee jala sararamee '**mana**' kan jedhuudha. Sababni isaa, yoo jechi '**mana**' jedhu keessaa hafe gaaleen kun hiika dhaba. Miiltoon isaa immoo, '**citaa**' kan jedhu ta'a. Miiltoon citaa jedhu immoo, manni sun maal irraa akka ijaarame agarsiisa.

Gilgala 10

- A. Gaalee himoota roga A jalatti jala sararaman akaakuu gaalee B jalatti tarreeffamaniin walitti firoomsi. Akaakuun gaalee tokko bakka lamatti firoomuu danda'a.

A

B

- Konkolaataan inni guddaan sun baay'ee fiiga.
  - Siddiseen mana guddaa ijaarte.
  - Caalaan kopheesaa siree jala dhokse.
  - Intalli diimtuu gabaabduun sun obboleettii isaati.
  - Marartuun rifeensa luuccaa dheeraa qabdi.
  - Barnoota Afaan Oromoo barachuun nutti tola.
- Gaalee maqaa
  - Gaalee gochimaa
  - Gaalee maqibsa
  - Gaalee durduubee

B. Ibsaafi fakkeenya armaan olitti kenname irratti hundaa'uun akaakuu gaalee gaditti kennaman adda baasii barreessi.

1. intala magaala tokko
2. muka jala
3. foon sangaa gurraachaa
4. diimaa qal'aa
5. Bulleessitee daakti.

BOQONNAA LAMA: HAMBAALEE

Bu'aalee Barachuu

Xumura barannoowwan boqonnaa kanaatti:

- barruu siif dubbifamu dhaggeeffachaa hima jecha/gaalee sirrii ta'een niguutta.
- yaada ijoofti callaa barruu dhaggeeffattee nihimta;
- fakkii ilaaluun waan hubatte nihimta;
- barruu dubbisuun yaada ijoofti callaa isaa addaan nibaasta;
- hambaalee Oromiyaa nidingisiifatta;
- jechoota sagalee dheeraa, gabaabaa, jabaa, laafaa, irra butaafi hudhaa qaban nifayyadamta;
- barreeffama dheeraa nibarreessita;
- jechoota adda addaa haala galumsa isaaniin nifayyadamta;
- akaakuu ciroo hima keessaa nibaasta;
- hibboo naannoo keetti argamu daree keessatti nitaphatta.

Barannoo 1: Dhaggeeffachuu

Hambaalee Oromiyaa

Gilgaala 1

Dubbisa mataduree “Hambaalee Oromiyaa” jedhu dhaggeeffachuun dura gaaffilee gadii irratti gareen mariyadhaa.

1. Fakkiilee armaan olii irraa maal hubatta? Eessatti akka argaman walitti himaa.
2. Hambaalee Oromiyaa keessaa kamfaa beektu? Eessatti argamu?

Gilgaala 2

Dubbisa siif dubbifamu dhaggeeffachaa bakka duwwaa armaan gadii guuti.

1. Oromiyaan kuusaa hambaalee uumamaafi _____ ti.
2. _____ sadarkaa biyyoolessaatti qofa osoo hintaane, sadarkaa idil-addunyaatti UNESCO irratti galmaa'uun beekamee jira.
3. Bineensota bosona Baalee keessatti argaman keessaa _____ Itoophiyaa qofa keessatti argamti.
4. Masaraan Abbaa Jifaar kan daawwannaa oolaa jiru magaalaa Jimmaa bakka addaa _____ jedhamutti argama.
5. _____ ambaa aadaa killayyaa UNESCOon galmaa'ee idil-addunyaatti beekameedha.

Gilgaala 3

Dubbisa dhaggeeffatte irratti hundaa'uun gaaffilee armaan gadii deebisi.

1. Badhaasa uumaan Oromiyaaf kenne keessaa kan Godina Baaleetti argaman isaan kami?
2. Tulluuwwan madda bashannanaa uumaan Oromoo badhaase kanneen ta'an tarreessi.
3. Oromiyaa keessatti laggeen madda aannisaafi hawwata tuuristootaa ta'anii jiran isaan kami?
4. Hambaalee aadaafi umamaa naannoo keetti argaman kunuunsuudhaan dhalootaaf dabarsuuf maaltu hojjatamuu qaba?

5. Hambaalee Oromiyaa keessatti argaman keessaa kanneen UNESCOtti hingalmoofne galmeessisuuf ummata Oromoorraa maaltu eegama?

Barannoo 2: Dubbachuu

Gilgaala 4. Gaaffilee armaan gadii dubbisa asiin dura dhaggeeffattee irratti hundaa’uun hiriya kee waliin mariyadhu.

1. Hambaaleen uumamaafi aadaa naannoo keetti argaman maal fa’i?
2. Dubbisa “Hambaalee Aadaa” jedhu dhaggeeffatte irra deebiin ergaa yaada dubbisa dhggaaffaattee duraa duubaan dareef himi.

Barannoo 3: Dubbisuu

Gilgaala 5 Dubbisa gadii dubbisuun dura hambaaleen Oromiyaa gadiitti tarreeffaman eessatti akka argaman kan beektan walitti himaa.

1. Bosona uumamaa Yaayyoo
2. Masaraa Abbaa Jifaar
3. Masaraa Kumsaa Morodaa
4. Holqa Soof Umar
5. Me’ee Bokkoo
6. Gumii Gaayoo

Gilgaala 6 Dubbisa mata-dureen isaa “Masaraa Kumsaa Morodaa” jedhu dubbisaa gaaffilee gaditti dhiyaatan deebisi.

1. Masaraan Kumsaa Morodaa eessatti argama?
2. Masaraan Kumsaa Morodaa bara kam ijaarame?
3. Masaraan Kumsaa Morodaa gamoowwan meeqa of keessaa qaba?
4. Walakkeessa masaraa kanaatti maaltu argama?

Masaraa Kumsaa Morodaa

Masaraan Kumsaa Morodaa Godina Wallagga Bahaa, Magaalaa Naqamtee keessatti Golhambaa Wallaggaarraa kallattii Kaabaan kiloomeetira tokko fagaatee argama. Masaraan kun bara 1881 A.L.I.tti Mooticha Kumsaa Morodaatiin ijaarame. Masarichi giddu-gala teessoo mootummaa Kumsaa Morodaa ta'ee tajaajilaa ture. Yeroo ammaa kana immoo, akka hambaa seenaatti tajaajila kennaa jira. Masaraa kana keessaa hambaawwan seenaa biroo hedduutu keessatti argama.

Masaraan Kumsaa Morodaa kutaalee tajaajila garagaraaf oolan kan qabu ta'ee haalli ijaarsa isaa baay'ee kan nama ajaayibudha. Masaarichi dallaa karra shan qabu kan dhagaan ijaarameen marfamee jira. Bu'uurri isaa utubaa ciccimaa saddeet, akka Sirna Gadaa Oromoo calaqqisiisutti miidhagina addaatiin kan ijaarameedha. Tokkoon tokkoon utubichaas roga saddeet saddeet qaba. Balbala guddaan yeroo olseenamu kutaan karaa harka bitaatti argamu tajaajila mana murtii kennaa kan tureedha. Kutaa kana keessatti mootichaafi abbootiin murtii torban keessatti guyyaa lama, Roobiifi Jimaata, himata jiru dhaggeeffatanii murtii kennu. Kutaa tajaajila mana murtiif oolutti aanee kan jiru galma afeerraati. Kutaa kana keessatti namoota bebbeekamoo, qondaaltotaafi gaggeessitoota sadarkaa sadarkaan jiraniif afeerraan nyaataafi

dhugaatii niraawwatama. Kutaan biroon immoo, mana meeshaalee kabajaafi badhaasni mootichaaf kennaman keessa kaa'amaniidha.

Walakkeessa masaraa kanaatti iddoo jireenyaa mootichaatu argama. Kutaan kun miidhagina addaa kan qabu ta'ee, tajaajila adda addaa kanneen akka mana ciisichaa, mana nyaataafi gorduuba qaba. Kutaa kana gubbaa darbii tokkotu jira. Darbii kanrra taa'amee nageenyi naannoo eegamuufi iddoo mootichi taa'anii bashannananiidha. Darbii kana irraa akka gadi bu'ameen gara harka mirgaati kutaalee jiran keesaa, inni tokko keessummoota dhiiraa keessatti simachuufi keessummeessuuf oola. Inni biroon immoo, mana dubartoonni keessatti keessummeeffamaniifi manajireenyaa haadha warraa mootichaati. Akkasumas, kutaan lama kanneen nyaanni keessatti qophaa'u nijiru. Isa tokko keessatti nyaataafi dhugaatii aadaa Oromootu ogeessota ga'umsa qabaniin qophaa'a. Isa lammaffaa keessatti ammoo, nyaata aadaa warra biyya alaatu qophaa'a.

Masaraan kun yeroo ammaa hambaa seenaa ta'ee tajaajilaa jira. Hambaawwan qabatamoo hedduunis keessa jiru. Galmeewwan bara durii mootichi Kumsaa Morodaa, mootota biroo waliin waljijjiiraa turan keessatti argamu. Akkasumas, meeshaaleen aadaa nyaataafi dhugaatii waliin walqabatanis jiru. Meeshaaleen waraanaa eeboofi gaachana irraa eegalee hanga qawweefi rasaasa akaakuu garagaraatti masaraa kana keessa jiru. Kana malees, uffanni moototaafi suuronni isaanii keessatti argamu. Hambaaleen masaraa kana keessatti argaman daawwatoota biyya keessaafi alaatiin daawwatamuudhaan galii maddisiisuun cinatti walitti dhufeenya biyyoota gidduu jirus nicimsu. Hambaawwan seenaa kun, qorannoo adda addaatiif ooluudhaan seenaa, aadaa, gootummaa jireenya uummata Oromoo calaqqisiisuu danda'u.

Walumagalatti, yeroo ammaa, masaraan kun akkuma hambaawwan seenaa biroo, tajaajiloota hedduu kennaa jira. Tuuristoota biyya alaafi keessaan waan daawwatamuuf galiin irraa ni argama. Daawwannaa kana keessas, walitti

dhufeenyi namootaafi biyyaa waan cimuuuf, daawwattootaa haala mijataa uumuudhaan akka daawwataniirraa barataniifi itti bashannanan gochuun barbaachisaadha. Hambaawwan seenaa masaraa kana keessa jiran, seenaa, afoola, aadaa, gootummaafi jireenya hawaasa naannawaa kanaa irratti qorannoodhaafmaddaragaata'ee tajaajilakennaajira. Masaraan kun miidhagina ogummaa ijaarsa isaa irratti calaqqiseefi tajaajila inni kenna ture agarsiistuu seenaafi aadaa uummata Oromooti. Kanaafuu masaraan kun kunuunfamuufi eegamuu waan qabuuf hawaasni marti kunuunsuufi eeguun barbaachisa ta'a.

Gilgaala 7

A. Dubbisa asii olii irratti hundaa'uun yaada sirrii ta'e *Dhugaa kan dogoggora ta'e immoo Soba jedhii deebisi.*

1. Masaraan Kumsa Morodaa bara 1981 A.L.I hundeeffame.
2. Masaraan Kumsaa Morodaa hambaa seenaa qofa ta'ee tajaajila.
3. Hambaaleen aadaa madda galii ta'uu nidanda'u.
4. Masaraan Kumsaa Morodaa namoota biyya alaa qofaan daawwatama.

B. Dubbisa olii bu'uureffachuun gaaffilee armaan gaditti dhiyaatan gareen erga irratti mar'attanii booda dareef gabaasaa.

1. Utubaan saddeettan Masaraa Kumsaa Morodaa keessatti argaman maal calaqqisiisu?
2. Hambaaleen seenaa qabatamoo Masaricha keessa jiran maal fa'i?
3. Tajaajila kutaaleen adda addaa masaricha keessatti argaman qaban tarreessi.
4. Daawwannaan Masaraa Kumsaa Morodaa walitti dhufeenya namootaafi biyyaa cimsa yoo jedhu maal jechuudha?
5. Hambaa Masaraa Kumsaa Morodaa kunuunsuun gahee eenyuutti?

Barannoo 4: Barreessuu

Gilgaala 8

A. Jecha qubee sirriin barreeffame filachuun himoota armaan gadii guutuu taasisi.

1. Gammachuun _____ gamaa loon tiksa.
a) laagaa   b) laga   c) lagaa   d) laaga
2. Caaltuun _____ garbuu irraa marqaa nuuf marqite.
a) dakkuu   b) dakuu   c) daakuu   d) daakkuu
3. “Ilmoon ofii _____ nyaattee rafuuf kaatti; ilmoon ormaa _____ nyaattee baduuf kaatti,” jedha Oromoon.
a) rafuu/badduu   b) raafuu/baadduu   c) rafu/badu   d) rafuu/badduu
4. Namoonni hedduun foon hoolaa caalaa foon _____ nyaachuu filatu.
a) re’ee   b) r’ee   c) ree’e   d) ree’ee
5. Maanguddoon Oromoo _____ beekumsaati.
a) madaa   b) madda   c) maddaa   d) maddaa
6. Guutamaan hoolaa kuffisee _____ mure.
a) morma   b) morima   c) morama   d) morimaa
7. Hawaasa Oromoo biratti _____ kabaja guddaa qaba.
a) fariddi   b) faridi   c) fardi   d) fardii
8. Gamteessaan boqqolloo harreetti _____ magaalaa deeme.
a) fee’ee   b) fe’ee   c) fee’e   d) f’ee
9. Sirni _____ galmee UNESCO irratti galmaa’ee jira.
a) Gaddaa   b) Gadaa   c) Gaadaa   d) Gaada
10. Barataan sagalee Afaan Oromoo jabaafi _____ adda baasee beekuu qaba.
a) lafaa   b) lafa   c) laafaa   d) laafa

11. Harmeen keenya _____ irratti nu baattee nu guddiste.

- a) dugidda   b) dugda   c) dugida   d) dugidaa

12. Jaarsoliin “Baga guyyaa _____ keessan geessan!” jedhanii eebbisan.

- a) ga’ela   b) gaa’eella   c) gaa’eelaa   d) gaa’ela

B. Gumee armaan gaditti kennaman ka’umsa godhachuun mata duree “Holqa Soof Umar” jedhurratti barreeffama keeyyata sadii qabu barreessi.

Mata duree: Holqa Soof Umar

Keeyyata seensaa

- Bakka argamaa
  - Godina Baalee Bahaa, aanaa Daawwee Qaaccaan
- Haala moggaasa maqaa isaa
  - Nama Sheek Soof Umar Ahimad jedhamu naannoo jaarraa 11 ffaa bakka sana jiraachaa turuu isaafi kkf.

Keeyyata qaamaa

- Wantoota holqicha dinqisiisaa taasisan
  - Dheerina seensaa hanga bahinsaatti jiru (16.5km). Kunis, Afrirkaarratti sadarkaa tokkoffaarratti akka argamu taasisuu,
  - Holqa qilee lafa jalaa dheeraa ta’e qabaachuu isaa
  - Lagni Weyib yeroo torba holqicha qaxxaamuruu isaa

Keeyyata goolabaa

Yaadota keeyyata seensaafi qaamaa keessatti ka’an cuunfuun dhiyeessuu

Barannoo 5. Fayyadama Jechootaa

Gilgaala 9

A. **Hiika jechoota himoota armaan gadii keessatti gurraacheffamanii haala galumsa isaaniitiin filadhuu deebisi.**

1. Masaraan Kumsaa Morodaa kunuunsuuf hunduu **shoora** isarraa eegamu bahuu qaba.

- A. mirga   B. gahee   C. dirqama   D. Bfi C

2. Masaraan Kumsaa Morodaa **giddugala** teessoo mootummaa ta'ee tajaajilaa ture.

- A. wiirtuu siyaasaa   B. walakkeessa   C. cinaa   D. fuuldura

3. **Walakkeessa** Masaraa Kumsaa Morodaatti iddoo jireenyaa mootichaatu argama.

- A. gidduu   B. duuba   C. cina   D. booda

4. Masaraan Kumsaa Morodaa yeroo ammaa **hambaa seenaa** ta'ee tajaajilaa jira.

- A. seenaa hinjirre   B. seenaa yeroo ammaa   C. seenaa durii   D. Afi C

5. Masaraa Kumsaa Morodaa daawwachuuf namoonni **biyya ambaa** irraa dhufu.

- A. biyya keessa   B. biyya kan biroo   C. biyya keenya   D. hunda

B. **Jechootaafi gaaleewwan armaan gadiif hiika erga kennitee booda hima ittiin ijaari.**

1. qondaaltota
2. golhambaa
3. hambaa aadaa
4. masaraa
5. gaachana

C. Haala fakkeenya kennamaniin jechoota jecha kenname waliin deeman gara keessaafi alaatti saaphaneessuun agarsiisi.

Fkn, 1. Seena

Fkn 2. tumuu

1. Nyaate
2. Dhahe
3. Hambaa
4. Tajaajila
5. Wal-

Barannoo 6: Caasluga

Ciroo Hirkataafi Ofdanda'aa

Gilgaala 10 Himoota armaan gadii keessaa ciroo hirkataafi ofdanda'aa adda baasi barreessi.

Fakkeenya:

Caalaan sirriitti waan qo'ateef, qabxii olaanaa argate.

Caalaan sirriitti waan qo'ateef, (ciroo hirkataa)

qabxii olaanaa argate. (ciroo of danda'aa)

1. Inni waan anniisaa dhabeef, tabba ba'uu dadhabe.
2. Ati yoo dheebotte, bishaan dhugi.
3. Erga waraabessi darbee, sareen dutte.
4. Ani yommuun mana barumsaa ga'u, barattoonni daree seenaniiru.
5. Inni akkuma mana galeen, ijoolleef oduu durii dubbise.
6. Yommuu inni magaaladhaa galu, namni tokko mana hinjiru.
7. Bokkaa cimaan roobullee, lagni hinguunne.
8. Osoon dureessa ta'ee, hiyyeessan gargaara.
9. Yoo abbaan iyyate, ollaan namaa birmata.
10. Olkaa'an malee, olka'anii hinfuudhan.

Yaadannoo

Ciroo of danda'aa kan jedhamu ciroo ergaa guutuu dabarsudha. Giroo hirkataan garuu, ciroo yaadni isaa rarra'ee hafudha.

Fakkeenyaaf,

Ciroo hirkataa _ Caalaan sirriitti waan qo'ateef,

Ciroo of danda'aa _ Qabxii olaanaa argate.

Barannoo 7: Afoola

Hibboo

Gilgala 11 Gaaffilee armaan gadiirratti gareen mari'adhaa!

1. Fakkii kana irraa maal hubattu?
2. Hibboon yoom taphatama? Maaliif?
3. Hibboon adeemsa akkamii hordofee taphatama?
4. Namni hibboo gaafatame deebii sirrii kennuu yoo dadhabe, maaltu ta'a?
5. Seera hibboo eeguun lama lama ta'uun dabaredhaan walhibbifadhaa.

Gilgala 12 Deebii hibboo armaan gadii lama lama ta'aatii walhibbifachaa walitti himaa.

1. Ol siqxaa gad siqxaa cittoo kee akkam jirta?
2. Anoo ergaan deemaa ati eessa deemtaa?
3. Ciisu reeffaa ka'u leenca.
4. Hidda gamanaa qabnaan hiddi gamaa soss'o'e.
5. Wajjin nyaannaa maaf huqqatta?

6. Jabbittii gurraattiin tabbarraa burraaqxi.
7. Mana gamaa balballisaa lama.
8. Ijisaa hin nyaatamuu muktisaa hin yaabamu isa malee hinjiraatamu.
9. Funyaan qabdii hinhaxxiffattu

BOQONNAA SADII: WOYYOOMA NAMAA

Bu'aalee Barachuu

Xumura barannoowwan boqonnaa kanaatti:

- barruu siif dubbifamu dhaggeeffachuun yaada ijoofi calla adda baasta;
- dhimma tokkorratti yaada tokko deeggaruun falmii nigegeessita;
- dubbisuun yaada ijoofi callaa barreeffamichaa nihimta;
- gumee kenname fayyadamuun barreeffama dheeraa nibarreessita;
- jechoota tishoo ni ijaarta;
- jechoota tishootiin hima ni ijaarta;
- bamaqaalee akeektuufi iyyaaffannoo adda nibaafatta.
- mammaaksa mammaaksaan nihiikta;

Barannoo 1: Dhaggeeffachuu

Mirga Namoomaafi Mirga Dimookiraasii

Gilgaala 1

Dubbisa siif dubbifamu dhaggeeffachuun dura gaaffilee armaan gadii irratti gareen mariyachuun afaaniin deebisi.

1. Fakkii armaan olii irraa maal hubatta?
2. Mirga jechuun maal jechuudha?
3. Namni tokko, “Mirga kootu sarbame” yoo jedhu maal jechuu isaati?
4. Garaagarummaa mirgaafi dirqamaa maali?
5. Hiika jechoota armaan gadii tilmaami.

a. sarbuu   b. mirga.   c. namooma   d. dimokiraasii

Gilgaala 2

Dubbisa *Mirga Namoomaafi Mirga Dimookiraasii* jedhu siif dubbifamu dhaggeeffachaa gaaffilee asii gadii akkaataa gaafatamteen deebisi.

1. Namni kamiyyuu uumamaan kabaja walqixa gonfatee uumame. (dhugaa/soba)
2. Mirgi dhalli namaa nama ta’uu isaatiin argatu mirga maalii jedhama?
3. Mirgoota namoomaa kanneen jedhaman isaan kami?
4. Mirgoota dimookiraasii kanneen jedhaman tarreessi.

Gilgaala 3

A. Dubbisa dhaggeeffatte irratti hundaa’uun yaadota armaan gadii sirrii kan ta’an *Dhugaa* kan dogoggora ta’an immoo, *Soba* jedhii deebisi.

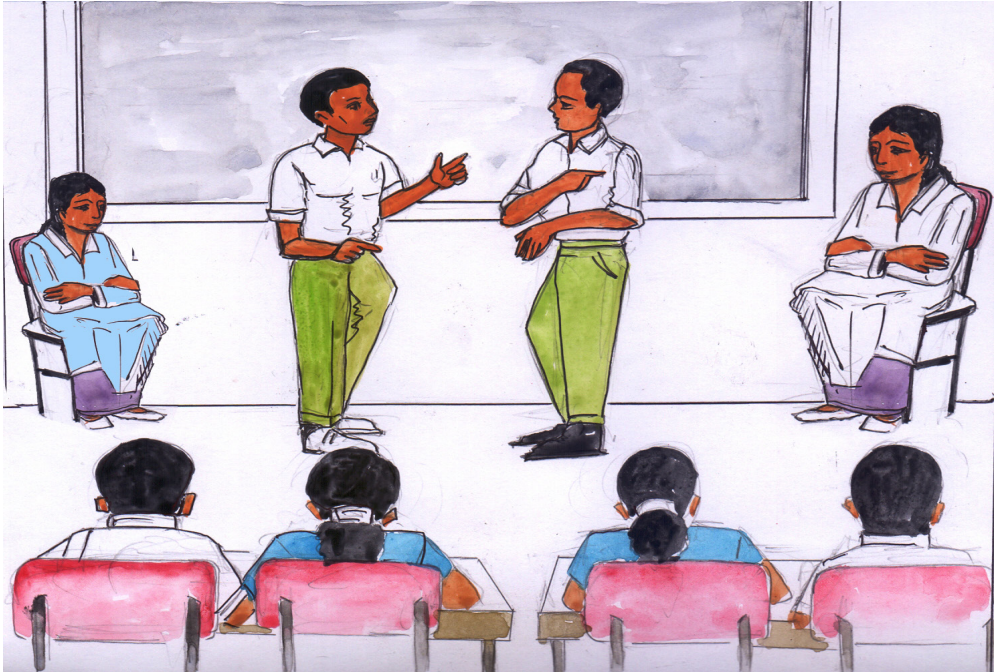
1. Mirga namoomaa malee mirgi dimookiraasii mirga bu’uuraa miti.
2. Mirgi namoomaa mirga waan nama taanee dhalanneef qofa argannuudha.
3. Mirgi filuufi filatamuu mirga dimookiraasiiti.

B. Dubbisa dhaggeeffatterratti hundaa’ii gaaffiee armaan gadii cimdiin mariyachuun afaaniin dareef gabaasi.

1. Dhalli namaa uumamaan woyyuudha jechuun maal jechuudha?
2. Mirgi dimookiraasii namni tokko qabu daangeffamuu nidanda’aa? Maaliif?
3. Tokkummaafi garaagarummaan mirga namoomaafi mirga dimookiraasii gidduu jiru maali?

Barannoo 2: Dubbachuu

Falmii gaggeessuu

Gilgaala 4

Yaadota armaan gadii keessaa tokko filachuun gareen falmii gaggeessaa. Yaada irratti falmii gaggeessitan sababaan deeggaraa.

- a Qarshii / beekumsa
- b Daldala / qonnaa
- c Baadiyyaa / magaala

Yaadannoo

Adeemsa Falmii

- Jalqaba, fedhiin garee nama 4-5 qabuun gurmaa'uu
- Abbootii seeraa nama lama filachuu
- Daqiiqaa 10f yaada falmiif barbaachisu irratti mariyachuun gurmeeffachuu,
- Falmii daqiiqaa 20 barattoota fuulduratti geggeessuu;
- Abbootiin seeraa garee mo'atee beeksisuun xumuruu

Barannoo 3: Dubbisuu

Gilgaala 5

Dubbisa dhiyaate osoo hindubbisin dura gaaffiilee asii gadiif deebii kenni.

1. Naannoo keetti namoonni maaliif kabaja waliif kennuu?
2. Naannoo keetti namoonni kabaja guddaa qaban namoota akkamiiti?
3. Yaadrimee jechoonni armaan gadii woyyooma namaa keessatti qaban cimdiin walitti himaa.

- a. Ingiccaa   b. Ukee   c. Taaboree   d. Qunnii   e. Ateetee   f. Ilillii

Gilgaala 6 Dubbisa dhiyaate dubbisaa gaaffilee asii gadii deebisi.

1. Haati woyyuudha kan jedhamte maaliif? Woyyooma ishee kana ibsuuf maaltu kabajama?
2. Abbaan woyyuudha kan jedhameef maaliif? Woyyooma isaa kana ibsuuf guyyaa kam dhaabbatu?
3. Woyyooma ijoollee dhiiraa ibsuuf ayyaanni kabajamu maal jedhama? Kan ijoollee dubaraa hoo?
4. Namni Abbaa Gadaa ykn Qaalluu woyyooma dhowwate maal adabama?

Woyyooma Namaa

Dhalli namaa hundinuu jireenya addunyaa kanarratti uumamaan kabajaafi safuu argachuu qaba. Kunis, dhala namaaf woyyoomni barbaachisaa ta'uu agarsiisa. Akka aadaa Oromootti dhalli namaa sadarkaa kamirrayyuu jiru woyyooma qaba. Woyyoomni kunis wayyooma abbaa, woyyooma haadhaa, wayyooma ijoollee, woyyooma Abbaa Gadaafi woyyooma Qaalluu jedhamuun beekamu.

Haati ilmaafi intala waan namaa deessuuf **woyyuudha**. Akkasumas, nyaachistee obaaste waan nama guddistuuf woyyooma qabdi. Kanaaf immoo, woyyooma haadhaa ibsuuf guyyaan ateetee dubartii nikabajamaaf. Haaluma kanaan, dubartoonni woyyoomaafi hormaata isaanii kan ittiin ibsatan ayyaana ateetee jedhamu kabajatu.

Woyyoomni abbaa immoo, maatii keessatti itti gaafatama mana ijaaruu irraa kaasee hanga diina maatii irraa eeguutti dirqama waan qabuuf kabajaafi ulfina qaba. Kana waan godhuuf abbaanis ayyaana woyyooma isaa ibsu kan kabajatu niqaba. Innis, ayyaana guyyaa Dilbataa dhaabbatu kabajata. Ulfinaafi kabajaa isaa ibsuuf kormi qalamee, bookni **naqamee** hiriyootaafi firoota isaa waammatee Dilbata dhaabbata.

Karaa biraatiin, aadaa Oromoo keessatti ijoolleen wayyooma qabu. Kunis, ijoolleen dhiiraafi dubaraa ayyaanaa adda addaatti kabajatan yookiin kabajamuuf niqabu.

Warri dhiiraa ayyaana Taaboree yookiin Ukee jedhamu yoo kabajatan, ijoolleen dubaraa immoo ayyaana Ingiccaa/Qunnii yookiin Ilillii kabajatu. Kun kan agarsiisu Oromoo biratti ijoolleen woyyooma qabaachuu isaati. Guyyaa kana ijoolleetti dirqamni addaa itti kennamu hinjiru. Taphatanii bashannanuun dabarsu jechuudha.

Gama biraatiin, akka bulchiinsa Sirna Gadaatti Abbaan Gadaafi Qaalluun hundaa ol woyyooma qabu. Isaanis, ummata Oromoo keessatti gaheefi aangoo olaanaa waan qabaniifi. Kanarraa ka'uunis, sirna bulchiinsa Oromoo keessatti Abbaa Gadaafi Qaalluun woyyooma addaa qabu. Fakkeenyaaf, dura hineebbisan; dura hindeemamu; hinarrabsaman; hindikaman; hinajjeefaman; darbaa itti hindubbatamu; hinhamataman. Namni woyyooma kana darbee Abbaa Gadaa ykn Qaalluu **dike** yookiin **dhaane**, dhiiga buusee **qodha** kenna. Qodhi adabbii gorommii torbaati.

Walumaagalatti, ummata Oromoo biratti namni kamiyyuu kabajaafi safuu waan qabuuf woyyuudha. Kabajaafi safuu qabaachuun immoo, waan nama ta'eef qofa mirgi namoomaa isaa eeggamuufi akka qabu hubanna. Kanaafuu, jiruufi jireenya keessatti sadarkaa kamittuu ulfina walii kennuun barbaachisaadha. Kunis, namni akka namaatti kabajamuu qaba jechuudha.

Gilgaala 7

A. Yaada dubbisa asii oliirratti hundaa'uun ayyaanota woyyooma namaa roga "B " jala jiran qaamota roga A jala jiranitti firoomsi.

A

1. Abbaa
2. Haadha
3. Ijoollee dhiiraa
4. Ijoollee dubaraa

B

- A. Ayyaana Taaboree/ Ukee
- B. Ayyaana Ingiccaa/ Qunnii/ Ilillii
- C. Ayyaana Dilbta dhaabbachuu
- D. Ayyaana Ateetee

B. Dubbisa oliirratti hundaa’uun gaaffilee armaan gaditti kennaman irratti gareedhaan mariyachuun dareef gabaasaa.

1. Dhalli namaa uumamaan kabajaafi safuu waan qabuuf woyyuudha jechuun maal jechuudha?
2. Kabajni dhala namaa hundaaf yoo eegame eenyutu fayyadama?
3. Ummata Oromoo biratti woyyoomni Abbaa Gadaafi Qaalluu akkamiin ibsama?
4. Ergaan waliigalaa dubbisicha irraa hubatte maali?

Barannoo 4: Barreessuu

Keeyyata Barreessuu

Gilgaala 8 Gumee armaan gaditti knname fayyadamuun mata-duree “Bosona” jedhuun barreeffama dheeraa keeyyata afur qabu barreessi.

1. Faayidaalee bosonaa
  - 1.1. Mana ijaaruufi meeshaalee manaa hojjechuuf
  - 1.2. Bakka jireenyaa lubbu-qabeeyyii adda addaaf
  - 1.3. Rooba harkisuuf
  - 1.4. Bashannanuuf
  - 1.5. Madda soorata adda addaa ta’uuf
2. Sababoota manca’insa bosonaa
  - 2.1. Babal’ifanna lafa qonnaatiif
  - 2.2. Cileefi qoraaniif muruudhaan
  - 2.3. Muka murame bakka buusuu dhabuu

3. Dhiibbaa manca'insa bosonaatiin dhufu
  - 3.1. Haalli qilleensaa jijjiiramuun roobni dhabamuu
  - 3.2. Ho'insi qilleensaa dabaluu
  - 3.3. Gabbinni biyyee xiqqaachuu
  - 3.4. Bineensi bosonaa bakka jireenyaa dhabuun godaanuu
4. Kunuunsa bosonaa
  - 4.1. Bosona ciruufi muka muruu dhiisuu
  - 4.2. Yoo muka muran kan biraa dhaabuun bakka buusuu
  - 4.3. Bosona jiru daangessuun tuttuqqaarraa eeguu

Fakkeenya,

Bosonni qabeenya uumamaa keessaa isa tokkoodha. Qabeenya uumamaa kan ta'e kun lubu-qabeeyyii maraaf faayidaa hedduu kan qabu ta'ee, karaa adda addatiin mancaatiin irra gahaa kan jira. Mancaatiin kun immoo, miidhaa adda addaa geessisaa kan jiruufi mancaatii kana hambisuuf kunuunsa taasifamuu qabu ilaahuun nidanda'ama. ...

Barannoo 5: Fayyadama Jechootaa

Gilgaala 9

- A. Hiika jechoonni armaan gadii dubbisa olii keessatti qaban barreessi.
1. dike _____
  2. qodha _____
  3. woyyuu _____
  4. dhaanuu _____
  5. naqamee _____

B. Jechoota armaan gadii walitti fiduun tishoo taasisuun barreessi.

Fakkeenyaaf; Seenaa + qabaachuu = Seenaa qabeessa

1. Saree + diida _____
2. Mataa + dura _____
3. Roga + sadii _____
4. Qofaa + galuu _____
5. Harka + qallachuu _____
6. Saba + lammii _____
7. Garaa + jabaachuu _____

C. Jechoota armaan olitti tishessiteen hima ijaarii barsiisaa keetti agarsiisi.

Barannoo 6: Caasluga

Bamaqaalee Akeektuufi Iyyaafannoo

A. Bamaqaalee akeektuu: kallattii wanti tokko itti argamu agarsiisuuf tajaajilu.

Fakkeenyaaf,

kunoo, kuunoo, sana , kana

Kitaaba **kana** dubbisi.

B. Bamaqaa iyyaafannoo: waa'ee waan hinbeekne tokkoo ilaalchisee odeeffannoo argachuuf fayyadamna.

Fkn. eenyu? yoom? eessa?

Inni **yoom** gale?

Gilgaala 10 Bamaqaalee armaan gadii keessaa kanneen bamaqaalee akeektuufi bamaqaalee iyyaafannoo ta’an adda baasii gabatee itti aanee kenname keessatti guuti.

eenyu	kana	yoom	kunneen	eessatti
kam	maaliif	sanneen	maal	eenyuuf
sana	eessa	sun	kun	kunoo

Bamaqaalee akeektuu	Bamaqaalee iyyaafannoo
Fkn: kana	Fkn: kam?

Barannoo 7: Afoola Mammaaksa

Gilgaala 11

A. Mammaaksota roga “A” jala jiraniif hiika isaanii roga “B” jalatti kennameen walitti firoomsi.

Mammaaksota “A”

1. Aduu dhiite biqila hinhafatan.
2. Migirri lagaa gubannaan gingilchaan manaa boosse.
3. Bara Margaan nama qabe marga lafaatu nama qaba.
4. Alaa hamma gaalaa, manaa hamma baalaa.
5. Sangaa abbaan gaanfa cabse ormi ija jaamsa.

Hiika mammaaksotaa “B”

- A. Karaa qubni seene dhundhumni seena
- B. Bara bofni nama hidde, lootuun nama se’atti.
- C. Bishaan darbe hinwaraaban.
- D. Iji amma aboottee agartuun keessa hinjiru.
- E. Funyaan rukutan ijji boossi

B. Mammaaksota armaan gadii mammaaksaan hiiki.

Fakkeenyaaf:

Erga waraabessi darbee sareen dutte=

Gaabbiifi eegeen booda dhufu.

1. Dhiittatan dhiittaa kutatan.
2. Namni boollaa baasan boolla nama buusa.
3. Waliigalan alaa galan.
4. Reeffa firaa sagal garagalchu.
5. Kan akka walii horii waliin yaafatti.
6. Boru hinbeekneen qoda bukoon ishee sagal.
7. Malaan malaa malaasan.
8. Akkeessaa tafkii injiraan utaaltee cabdi.
9. Duutuun duruu duutee, duuti maqaa fuute.
10. “Kan garaa malee kan maqaa yoom na dhibe,” jedhe waraabessi.

BOQONNAA AFUR: SEENESSOO GABAABAA

Bu'aalee Barachuu

Xumura barannoowwan boqonnaa kanaatti:

- barruu siif dubbifamu dhaggeeffachaa jecha/gaalee hafe niguutta;
- seenessa dhgeeffatte keessaa yaada ijoofi callaa nihimta;
- seenessa dhiyaate dhaggeeffachuun kan biroo niseenessita;
- durdurii dubbiste keessaa yaada ijoo nibaasta;
- duraa duuba gochi tokko itti raawwatamu irratti qajeelfama nikennita;
- caaccuulee seenessoo gabaabaa nitarreessita;
- walqabsiiftota barreeffama keessatti nifayyadamta;
- hiika jechoota baratamoo hintaane nikennita;
- jechamoota adda addaatiif hiika nikennita;
- hundee fi fufii jecha keessaa nibasta.

Barannoo 1: Dhaggeeffachuu Seera Mootii Amoorabii

Gilgaala 1 Seenessa dubbifamu dhaggeeffachuun dura gaaffilee gadii irratti gareedhaan mari'adhaa.

1. Seerri maali?
2. Seera tumuu jechuun maal jechuudha?
3. Seera eenyutu tuma? Seera tumuun maaliif barbaachise?

Gilgaala 2 Seenessa siif dubbifamu dhaggeeffachaa gaaffilee asiin gadii akkaataa gaafatamteen deebisi.

1. Mootiin Hamoraabii taayitaa seera tumuu _____ irraa argate jedhamee amanama ture.
2. Seerri Mootiin Hamoraabii inni jalqabaa bara _____ tumame.
3. Seerri Mootii Hamoraabii adabbiiwwan akka _____, _____ fi _____ of keessaa qaba
4. Seerri Mootii Hamoraabii seera warra Hibiruu irratti dhiibbaa fideera jedhamee amanama. (Dhugaa/ Soba)
5. Seerri Mootii Hamoraabii haala jireenya namoota biyya kamii guddisuuf tumame jedhama?

Gilgaala 3 Seenessa dhaggeeffatterratti hundaa'uun gaaffilee dhiyaatan deebisi. Deebii kee miilto kee waliin irratti mari'achuun dareef gabaasi.

1. Seerri Mootii Hamoraabii akka ilaalcha keetti badaa moo gaariidha jetta? Maaliif?
2. Seera Mootii Hamoraabii walqixxummaa dhala namaatiin walbira qabuun akkamitti madaalta?
3. Seera Mootii Hamoraabiifi bulchiinsa Sirna Gadaatiin walcina qabuun madaaluun ibsi.

Barannoo 2: Dubbachuu

Gilgaala 4 Fakkeenya asii gadii hordofuun akkaataa bunnii itti danfisamu ilaalchisee duraa duuba gochaa eeguun hiriyya keetiif qajeelfama ifaa ta'e kenni.

Fakkeenya: Ittoo shiroo hojjachuuf qajeelfama asii gadii hordofi.

- a. Jalqabarratti, qullubbii diimaa quncisuun mummuri.

- b. Qullubbii diimaa mummurame distiitii/xuwweetti naquun ibiddarra kaa'i.
- c. Yemmuu qullubbichi bilchaatu zayita amma si gahu itti naqi.
- d. Itti aansuudhaan, timaatima mummuruun ykn billeessuun itti naqi.
- e. Sanaan booda, barbareefi qullubbii adii itti naquun daqiiqaawwan muraasaaf sochoosuun bilcheessi.
- f. Erga inni bilchaateen booda, bishaan hamma barbaachisu itti naqi.
- g. Bishaan yemmuu danfu daakuu shiroo akka wal-hinqabannetti itti naquun sochoosi/kuri.
- h. Erga sirriitti danfeen booda soogiddaafi mi'eessituu itti naquun ibidarraa fuudhuun nyaataaf dhiyeessi.

Barannoo 3: Dubbisuu

Gilgaala 5

Gaaffilee kanaa gadii beekumsaafi muuxannoo duraan qabdan irratti hundaa'uun gareen mariyachuun dareef gabaasaa.

1. Durdurii waa'ee moototaa seenessuu dhageessanii beektan walitti himaa.
2. Durdurii waa'ee "Fardi Keenyas, Halkanis Rimeessa" jedhu dhageessanii beektuu? Waan beektan walitti himaa.
3. Hiika jechaa ykn jechamoota armaan gadii tilmaami.
  - a. garaan bishaan ta'uu
  - b. rimeessa
  - c. fuula baduu
  - d. gara laafettii

Gilgaala 6 Gaaffilee asii gadii durdurii dhiyaatee dubbisaa dhuunfaan deebisi.

1. Mootiin durdurii keessatti waa'een isaa himame maaliif sodaatama ture?
2. Namtichi gara masaraa mootichaatti waamamuu isaa yemmuu dhagahe maaltu itti dhagahame?

3. Mootichi namticha masaraatti waamsise maal akka fidu isa gaafate?
4. Haati warraa namichaa, abbaan warraa ishee rakkoo keessa galuu akkamitti barte?

Fardi Keenyas Halkan Kunis Rimeessa

Bara durii mootii **garajabessa** biyya tokko bulchutu ture. Mootiin kun namoota waamee waan humna isaaniitii ol ta'e akka hojjatan dirqisiisa ture. Yoo isaan hojjachuu yookiin fiduu hindandeenye immoo ni ajjeesa ture. Kanaafuu namoonni biyya sana keessa jiraachaa turan yemmuu maqaa mootichaa dhagahan **garaan bishaan ta'a** ture.

Mootichi guyyaa tokko namicha haadha warraasaa wajjin nagaafi gammachuun jiraatu tokko gara masaraa isaatti waamsise. Namichis yemmuu gara masaraa mootichaatti waamamuu isaa baru **mataa buuse**. Mootichi akka ajaja Akkoo Manooyyee isa ajajuuf deemu **quba qaba** ture. Haata'u malee, dirqama waan itti ta'eef gara masaraa mootichaa deemuun waan inni ajajutti **gurra kennuuf** murteeffate. Abdii kutatee waan tureef, sodaa tokko malee mootichaan waamamee akka ture waardiyyootatti himee mooraa masarichaatti **miila dheereffate**. Waardiyyaan inni tokko faana figuun iddoo mootichi jirutti isa geesse.

Namtichi yemmuu mooticha duratti dhiyaatu, mootichi barcuma isaarraa olka'uun “Boru ganama gaangee morma lamaa naa fidii kottu; yoo fiduu didde lubbuu kee akka na qabsiiste yaadadhu!” jedheen. Namtichis, kana dhaga'ee akka waan **lafti ittiin citee** dhaabbatee rom'e. Duubbattis, durattis deemu sodaate. Yemmuu inni fajajee dhaabbatu waardiyyoonni lama harka isaa bitaafi mirgaa qabanii gadi isa baasan.

Innis suuta deemaa gara manasaatti gale. Haati warraa **fuula baduu** isaa agartee maal akka ta'e yoo gaafattus, akka isheen hingaddine yaadee **garaa dhokfate**. Haati warraa akka inni irbaata nyaatu gafannaan, waan dideef waan cimaa tokko rakkachuu isaa hubachuun cimsitee isa gaafatte. Isheen boossee isa rakkifnaan akka mooticha biratti waamamee, gaangee morma lamaa fiduuf ajajame itti hime. Haati warraa namichaas, yemmuu kana dhageessu baayyee gaddite. Haata'u malee, xiqqoo erga

yaaddee booda “Fardi keenyas halkan kunis rimeessa; kanaaf hingaddin; ka’ii amma irbaata kee nyaadhu” jetteen. “Tole **garalaafettii** koo” jedhee irbaata nyaatanii rafan. Ganama waca guddaatu hirriba irraa isaan kaase. Dhimma wacaa itti dhiisuun abbaan warraa gara moonaa fardaatti qajeelee fardi akka hindhalin hubate. Sana booda, yaada isaa gara waca dhagahamuutti deebisuun, maaltu akka uumame baruuf qe’eedhaa gadi bahee, namoonni maaliif akka wacan nama ollaa isaa tokko gaafate. Ollaan isaas, mootichi **gara jabeessi** eda du’ee buluu itti hime. Yemmuu kana dhagahu gammachuun machaa’ee waan qabee gad dhiisu wallaale. Haadha warraa isaa ishee beektuuttis fiigee itti hime. Sana booda, nagaafi gammachuun jiraachuu isaanii itti fufan jedhama .

Gilgaala 7

A. Durdurii dubbiste irratti hundaa’uun yaada sirrii ta’e *Dhugaa*, kan hintaane immoo *Soba* jechuun deebisi.

1. Bara durii mootichi namoota gara masaraa isaatti waamuun aangoo kennaaffi ture.
2. Namtichi ajaja mootichaa waan raawwateef du’a irraa baraarama.
3. Fardi namtichaa galgaluma gaafa sanaa farda morma lama qabu dhalte.
4. Haati manaa namticha mana mootichaaatti waamame sanaa yaada hubataa qabdi.
5. Namoonni naannoo sana jiraatan du’a mootichaa dhagaa’anii wacaa turani.

B. Durdurii asii olitti dubbistee irratti hundaa’uun gaaffilee dhiyaatan irratti hiriya kee waliin yaada waljijiiri.

1. Haati warraa “Fardi keenyas halkan kunis rimeessa” yemmuu jettu maal jechuu barbaadde?
2. Akkaataa durdurichaatti, “...akka ajaja Akkoo Manooyyee...” kan jedhu maal

jechuu sitti fakkaata?

3. Gochaalee durduricha keessatti raawwataman duraa duuba isaanii eeguun afaaniin himi.
4. Yoomessi durdurii dhiyaate kanaa maali?
5. Qooddattoonni durdurii kana keessatti hirmaatan eenyu fa'i?
6. Durdurii kana irraa maal baratte?
7. Durdurii kana fakkaatu kan beektu hiriyaa keetti himi.

Barannoo 4: Barressuu

Gilgaala 8 Walqabsiistota gabatee keessatti kennaman keessaa filachuun bakka duwwaa keeyyata armaan gadii guuti. Walqabsiistuun tokko bakka tokkoo olitti galuu nidanda'a.

fi	Waan	Itti aansuun	osoo	akkasumas
Yemmuu	achiin	Jalqaba	Erga	yookiin

Baaccuun barattuu cimtuudha. Hojiiwwan guyyaa guyyaatti dalagdu hunda karooraa 1 sagantaadhaan raawwatti. Akkuma mana barumsaati galteen laaqana ishii nyaatti. 3, hojmanee 4 abbaltii kennameef hojjetti. 5 isa xumurteen booda, hojii mana keessaa maatii ishii gargaarti. Yommuu yeroon irbaataa ga'us, irbaata ishee nyaachuudhaan qo'achuu eegalti. 6 guyyaa mana barumsaatti baratte hunda keessa deebi'uun 7 hindubbisiin gara hirribaa hindhaqxu. 8 bari'us, dabtara, kitaaba 9 qalama ishii 10 hinqixeeffatiin ciree hin nyaattu. Mana barnootaatis, barnoota ishii sirnaan hordofti. 11 isheef hingalle hiriyoota ishee 12 barsiisota gaafatti malee callistee bira hindarbitu. Haadhaafi abbaa ishee gonkumaa hinmufachiistu. Galgala galgala buna 13 shaayii danfistee dhiyeessitiif. Walumaagalatti, Baaccuun barnoota ishee sirriitti 14 qo'attuuf yeroo hunda tokkoffaa bahuudhaan badhaafanti.

Barannoo 5: Fayyadama Jechootaa

Gilgaala 9

A. Jechoota gabatee asii gadii keessatti dhiyaatan keessaa filachuun bakka duwwaa himoota itti aananii guuti.

huccuu	qiraacii	mararfachuu
bobba'anii	gunfura	suufee

1. Tolasaan _____ mataa isaa filachuun sirba dhaquuf qophaa'ee jira.
2. Guyyaa aduun natti dhihee mukarra bule sana, leenci tokko dhufee muka ani irra bule jala _____ deeme.
3. Daa'imman Ardii Afrikaa baay'een isaanii hojii dadhabsiisaa irratti ___ jiru.
4. Yemmuu ijoollee turre, sibiila ciccitaafi _____ walitti qabnee taphataa turre.
5. Namoonni durii _____ dhahuun ofis ta'ee daa'imman isaanii daara baasu turan.

B. Jechamoonni gaditti dhiyaatan durdurii olitti dubbifte keessaa ba'an. Hiika isaanii fakkeenya kennamerratti hundaa'uun barreessi.

Fkn. Gara-jabeessa- hamaa

Lk.	Jechamoota	Hiika isaanii
1	Mataa buusuu	
2	Fuula baduu	
3	Quba qabaachuu	
4	Garaa dhokfachuu	
5	Gurra kennuu	
6	Lafti ittiin cituu	
7	Miila dheereffachuu	

Barannoo 6: Caasluga

Fufiilee (Maxxantoota)

Afaan Oromoo keessatti fufiileen jechootatti maxxanuun (fufamuun) argamu. Fufiileen tokko tokko jecha duratti yoo maxxanan kanneen biroon immoo jecha boodatti maxxanuun tajaajila adda addaaf oolu.

a. Fufii duraa

Afaan Oromoo keessatti fufiileen jecha duratti galuun kan dhufan jiru.

Fkn. mum- + mure - **mummure**

wal-+ jaallachuu- **waljaallachuu**

hin- + deemuu - **hindeemu**

al- + tokko – **altokko**

Jechoota armaan olii keessatti maxxantoonni gurraacheffamanii barreeffaman fufii duraa jedhamu.

b. Fufii boodaa

Fkn. saree + -oota= **saroota**

hoolaa + -ota = **hoolota**

fira + -ummaa = **firummaa**

Jechoota armaan olii keessatti maxxantoonni gurraacheffamanii barreeffaman fufii boodaa jedhamu.

Gilgaala 10

A. Jechoota armaan gadii irra fufii duraafi boodaa baasi.

Fakkeenya: hindeemu = **hin-** fufii duraa

namoota = **-oota** fufii boodaa

1. diddiimaa	6. namummaa
2. jabbilee	7. ijoollummaa
3. hinrafu	8. saawwan
4. nideema	9. guguddaa
5. dudubbate	10. walutubuu

B. Jechoota armaan gadii irra hundee jechaa baasuun barreesi.

Fakkeenya: deeman = **deem-**
murte = **mur-**

1. nyaatte
2. qalle
3. barsiise
4. qarte
5. fiige

BOQONNAA SHAN: BAAY'INA UMMATAA

Bu'aalee barachuu

Xumura barannoowwan boqonnaa kanaatti:

- dubbisicha dhaggeeffachuun yaada ijoofti callaa barreeffamichaa nihimta;
- muuxannoo ofiin walqabsiisuun oddeeffannoo dubbisa keessa nibaasta;
- xiyyeeffannaan dubbisuun sababaafi bu'aa addaan nibaasta;
- barreeffama seenessaa nibarreessita;
- jechamootaaf hiika galumsaa nikennita;
- gochima hafoofi darboo addaan nibaafatta.

Barannoo 1: Dhaggeeffachuu

Baay'ina Ummata Itoophiyaa

Gilgaala 1

Dubbisa siif dubbifamu dhaggeeffachuun dura gaaffilee armaan gadii irratti cimdiin mariyachuun afaaniin deebisi.

1. Baay'inni ummata Itoophiyaa yeroo ammaa meeqa jettee yaadda?
2. Baay'ina ummataaf wantoonni sababa ta'uu danda'an maal fa'i??
3. Baay'inni ummataa faayidaa moo miidhaa qaba sitti fakkaata?
4. Hiika jechoota armaan gadii tilmaami.
  - a. dhalata
  - b. dachaa
  - c. ciicata

Gilgaala 2 Dubbisa siif dubbifamu dhageeffachaa gabatee armaan gaditti dhiyaate odeeffannoo sirrii ta'een guuti.

Baay'ina ummata Itoophiyaa	
Bara	Baay'ina
1984	42.6
2007	
2021	
2060	
Dabalinsa ummataa	
Bara	Dhibeentaa (%)
1984 – 2007	72.5 %
2007 – 2021	
2021 – 2060	
Waggaa waggaaadhaan	

Gilgaala 3

A. Dubbisa dhageeffatte bu'uura godhachuun gaaffilee asii gadii *Dhugaa* yookiin *Soba* jechuun deebisi.

1. Biyya keenya keessatti garaagarummaan dhalataafi du'a gidduu jiru dhiphaadha.
2. Baay'inni ummata Itoophiyaa bu'aa malee dhiibbaa hinqabu.
3. Hojii dhabdummaa wantoota fidan keessaa tokko baay'ina ummataati.
4. Lakkoofsi ummata Itoophiyaa bara 2060tti dachaan akka dabalu tilmaamama.

B. Dubbisa olitti dhiyaate irratti hundaa'uun gaaffilee kanaan gadii irratti gareen mari'achuun afaaniin dareef gabaasaa.

1. Hiyyummaan baay'ina ummataatiif sababa ta'uu nidanda'aa? Akkamitti?
2. Faayidaafi miidhaan baay'inni ummataa qabu maali?

3. Haala qabatamaa biyya keenyaa yookiin naannoo keenyaa yoo fudhanne baay'ina ummataatiif wantoonni sababa ta'an maal fa'i?

Barannoo 2: Dubbachuu

Gilgaala 4 Yaadota asiin gadii irratti gareen mariyachuun afaaniin dareef gabaasaa.

1. Baay'inni ummataa akka naannoo keessaniitti dabalaa jira moo xiqqaachaa jira sitti fakkaata? Sababni isaa maali jettee yaadda?
2. Baay'ina uummataatiin walqabatee miidhaa dhufu xiqqeessuudhaaf maaltu hojjatamuu qaba?

Barannoo 3: Dubbisuu

Gilgaala 5

A. Dubbisa dhiyaate dubbisuun dura gaaffilee armaan gadii afaaniin deebisi.

1. Baay'ina ummataa to'achuun nidanda'amaa?
2. Baay'inni uummataafi tajaajilli karoora maatii walitti dhufeenya maalii qabu?
3. Hiika jechoota armaan gadii tilammami.
a. to'achuu   b. dhiibbaa   c. saaxiluu   d. faalama

Gilgaala 6 Dubbisa gaditti dhiyaate dubbisaa gaaffilee asii gadii akkaataa gaafatamteen deebisi.

1. Baay'inni ummataa garmalee dabalaa deemuun rakkoolee kanneen akka godaansa, _____, _____, _____ fi hanqina kenninsa tajaajila hawaasaa fiduu danda'a
2. Sababoonni namoonni baadiyyaa irraa gara magaalatti godaananiif _____ fi _____ dha.

3. Hoji-dhabdummaan hiyyummaafi hanni akka babal'atu taasisa. (Dhugaa/Soba)
4. Rakkoolee baay'inni ummataa fidu keessa inni tokko hanqina kenninsa tajaajila hawaasaati. (Dhugaa/Soba)
5. Keeyyata xumuraa, toora sadaffaa irratti gaaleen ...**rakkoolee kanneen** jedhu maal agarsiisa?

Baay'ina Ummataafi Dhiibbaa Isaa

Baay'inni ummataa garmalee dabalaa adeemuun rakkoolee garaagaraaf ummata saaxila. Rakkooleen kunneenis, godaansa, hojii dhabdummaa, jijjiirama qilleensa naannoo, hanqina midhaan nyaataafi hanqina kenninsa tajaajila hawaasaa fiduu danda'a. Baay'inni ummataa sababa adda addaarraa dhufuu danda'a. Isaan keessaa ijoon, garaagarummaa dhalataafi du'a gidduu jiru, godaansaafi hiyyummaadha.

Godaansi namootaa baadiyyarraa gara magaalatti taasifamu dabaluu baay'ina ummataatiif agarsiiftuu tokkoodha. Sababoonni namoonni baadiyyaa irraa gara magaalatti godaananiif, hojii barbaachaafi fedhii bu'uuraalee misoomaa guuttachuudha. Godaansi gara magaalotti taasifamu immoo, baay'inni jiraattota magaalaa yeroo gara yerootti dabaluuudhaan carraa hojii argachuu akka dhiphatu taasisa. Hoji-dhabdummaan immoo, hiyyummaafi hanni akka babal'atu godha.

Baay'inni ummataa kallattiifi alkallattiidhaan qilleensa naannoorratti dhiibbaa nigeessisa. Hedduuminni ummataa manca'insa qabeenya naannoo geessisuudhaan qilleensa naannoorratti kallattiidhaan dhiibbaa uuma. Namoonni yoo heddumaatan babal'ifannaa lafa qonnaaf, ijaarsa manaaf, qoraaniifi kan kana fakkaataniif bosona nimancaasu. Kunis madaala qilleensa naannoo jeequun, roobni akka xiqqaatu yookiin waqtii malee akka roobuufi biyyee gabbataan dhiqamee oomishummaan akka xiqqaatu taasisa.

Rakkoolee baay'inni ummataa fidu keessa inni kan biroon hanqina kenniinsa tajaajila hawaasaati. Lakkoofsi ummataa garmalee yoo dabale, tajaajila akka mana

barumsaa, bishaan dhugaatii qulqulluu, mana yaalaafi humna ibsaa lammii hunda biraan ga'uun rakkoo ta'a. Kunis hawaasni jireenya boodatti hafaa akka jiraatuufi rakkoo fayyaaf akka saaxilamu taasisa.

Walumaagalatti, baay'inni ummataa dabalaa deemuun rakkoo hojii dhabdummaa, godaansa, hanqina bu'uuraalee misoomaafi faalama qilleensaatiif sababa guddaa ta'a. **Rakkoolee kanneen** furuuf immoo, warhsaalee akkaataa qilleensa naannoo hinfaalleen babal'isuun carraa hojii uumuu, fayyadama karoora maatii barsiisuufi miidhaa godaansi fidu hubachiisuudha. Kana malees, hanga danda'ameetti bu'uuraalee misoomaa naannoo hundatti guutuun rakkoolee kanaan wal qabataniidhufan hir'isuuf yaaluun barbaachisaa ta'a.

Gilgaala 7

A. Gaaffilee armaan gadii dubbisa olitti dubbiste irratti hundaa'uun deebisi.

1. Baay'inni ummataa dabaluu rakkoo maalii fida?
2. Rakkoolee baay'ina ummataatiin walqabataniidhufan furuuf tarkaanfiileen fudhatamuu qaban maal fa'i?
3. Godaansi akkamitti baay'ina ummataa dabaluu danda'a?
4. Heddummini ummataa jijjiirama qilleensaaf akkamitti sababa ta'uu danda'a?
5. Dubbisa armaan olii irraa maal hubatte?

B. Fakkeenya keenname hordofuudhaan himoota asii gadii sababaafi bu'aatti adda qoodii barreessi.

Fakkeenyaaf: Namoonni hojii barbaaduuf baadiyyaa irraa magaalatti godaanu.

Sababa: hojii barbaaduu

Bu'aa: magaalatti godaanuu

1. Jijjiiramni qilleensaa faalama naannootiin uumamu, jireenyaafi fayyaa namaarratti miidhaa geessisa.

Sababa: _____

Bu'aa: _____

2. Lakkoofsi ummataa garmalee yoo dabale, kenniinsi tajaajila hawaasaa nidanqama.

Sababa: _____

Bu'aa: _____

3. Babal'achuun warshaalee ofeeggannoo hinqabne, qilleensa naannoofi fayyaa namaa miidha.

Sababa: _____

Bu'aa: _____

4. Dhalli namaa lafa babal'ifachuuf jecha, bosona mancaasa.

Sababa: _____

Bu'aa : _____

5. Bokkaan garmalee yoo roobe, biyyee gabbataan nidhiqama

Sababa _____

Bu'aa _____

6. Madaalliin qilleensa naannoo yoo jeeqame, roobni nixiqqaata.

Sababa: _____

Bu'aa: _____

Barannoo 4: Barreessuu

Gilgaala 8 Saamuda barreeffama seenessaa gaditti dhiyaate fakkeenya godhachuun barreeffama seenessaa kan biroo tokko barreessi.

Miidhaa Kijibaa

Kijibuun miidhaa guddaa namarraan ga'a. Kan Gammachuu qaqqabees kanuma. Gammachuun ilma hiyyeessaati. Abbaan isaa kadhatee isa jiraachisaa ture. Gaaf tokko mana barumsaa oolee osoo gara manaa deebi'ee galaa jiruu, jaarsa dulloomaa dhukkubsatee, daandii cinaa taa'ee aadu tokkotti dhufe. Battalumatti garaan isa badee jaarsicha tirsee gara mana yaalaa naannichatti argamuu geesse. Mana yaalaa erga gahanii booda, jaarsi gurbicha maqaa gaafate. Gammachuun ilma hiyyeessaa ta'uu isaa himuu waan saalfateef, "Maqaan koo Gaaddisaadha; abbaan koo immoo Sooromsaa jedhama," jedhee itti hime. Guyyaa sadiin booda, jaarsichi qabeenya ofii mara gurbaa maqaan isaa Gaaddisaa Sooromsaa jedhamuuf akka naaf kennamu jedhee dhaammatee du'e. Haaluma kanaan, qabeenyi jaarsaa gurbichaaf kennamuuf murtaa'e. Kana dhaga'ee Gammachuun qabeenya jaarsaa dhunfachuuf yaalullee, maqaan isaa Gaaddisaa waan hinta'iniif seeraan fudhatama dhabe. Gammachuun gaarummaa jaarsaaf hojjateen dhaala kan argachuun irra ture, maqaa isaa waan kijibeef qabeenya jaarsaa osoo hindhaalin hafe.

Barannoo 5: Fayyadama Jechamootaa

Gilgaala 9. Himoota gadii keessatti, hiika jechamoonni gurraacheffamanii barreeffaman hawaasa keessatti qaban kenni.

Fakkeenyaaf,

a) Warrana, **qabbana qabduu**?

Hiika: Qabbana qabduu? jechuun ibidda qabduu jechuudha. Ollaadhaa ibidda fudhachuuf kan itti fayyadamnuudha.

b) Mana dhufeen **si arge**.

Hiika: si barbaadeen mana dhufee sidhabe jechuudha.

1. Dhibee baraatiin **boqotan**.
2. Ayii! Umrii malee, **karaatti caban**.
3. Nagaa gaafachuuf jennaan, **fuula nadhoowwate**.
4. Ariifadheen, **afaan duwwaa** manaa ba'e.
5. Waa bitachuuf. **harki naqallate**.
6. Ganamaa kaasee hanga ammaatti, **si iyyaafachaan** oole.
7. Maal taate namana, **waraabessi si nyaate hinyuusuu?**
8. Dubbiin kee **miiccan hinaddaatu**.
9. Dubbii dhaggeeffachuuf **gurra dhaabe**.
10. Maaliif akkanatti, **moora alalchita?**

Barannoo 6: Caasluga

Gochima Hafoofi Darboo

Fakkeenya,

- a) Caalaan muka **mure**.
- b) Caalaan **muge**.

Himoota lamaan fakkeenyaaf olitti dhihaatan keessatti jechoonni gurraacheffaman hojiin raawwatame agarsiisan. Lamaanuu gochima. Haata'uu malee, gochimooni himoota lamaan keessa jiran garaagarummaa qabu.

mure – jechi jedhu gochima darbaadha. Kana jechuun, gochi raawwatame qaama raawwate irra darbee, qaama irratti raawwatametu jira jechuudha. Haaluma kanaan, hima olii keessatti gochi muruu Caalaadhaan mukarratti raawwatamuu agarsiisa.

Kanaafuu, gochichi qaama biroorratti ce'ee (darbee) raawwatameera. Gochimoonni akkasii darboo jedhamu.

muge – kan jedhu ammoo, gochima hafoodha. Sababni isaa gochi muguu Caalaarraa qaama biraatti hinceene; Caalaa irratti daanga'ee hafe. Kanaafuu, gochima hafoo jedhama.

Gilgaala 10

A. Gochimoota gaditti walkeessa makamanii dhiyaatan gochima hafoofi darbootti adda baasuun gabatee dhiyaate keessatti guuti.

bite   kufe   rukutte   du'an   haamne   qabe
 kenne   taa'e   ho'e   danfe   badhaasan   cabsite

Gochima darboo	Gochima hafoo

B. Gochimoota olitti gabatee keessatti adda baastee tarreessite keessaa gochima darboo sadiifi gochima hafoo sadii fayyadamuun hima ittiin ijaari.

BOQONNAA JAHA: GAMMOOJJUMMAA

Bu'aalee Barachuu

Xumura barannoowwan boqonnaa kanaatti:

- barruu siif dubbifamu dhaggeeffachuun ergaa callaafi dimshaashaa isaa nihimta;
- mataduree kennamerratti ofitti amanamummaan nidubbatta;
- barruu dhiyaate dubbisuun yaada isaa nicuunfita;
- saamuda kenname fayyadamuun keeyyata addeessaa nibarreessita;
- jechoota galumsa adda addaa keessatti nifayyadamta;
- hima ajajaafi raajeffannoo nibarreessita

Barannoo 1: Dhaggeeffachuu

Faayidaa Bosonaa

Gilgaala 1 ▸ Dubbisa siif dubbifamu dhaggeeffachuun dura gaaffiilee asii gadii irratti hiriya kee waliin mariyadhu.

1. Bosonni faayidaa maalii qaba?
2. Namoonni naannoo keetii bosonni akka hinmancaaneef kunuunsa akkamii taasisu?

3. Bosonni naannoo keetti dabalaa moo xiqqaachaa jira sitti fakkaata? Maaliif?

Gilgaala 2 Dubbisa sii dubbifamu dhaggeeffachaa, gabatee armaan gadii guuti.

T.L	Faayidaalee Bosonaa	
	Ilma namatiif	Lubbu-qabeeyyii biroof
1		
2		
3		
	Sababoota manca'insa bosonaa	Manca'insa bosonaa hambisuuf tarkaanfiwwan fudhatamuu qaban
1		
2		
3		

Gilgaala 3 Dubbisa asiin olii irratti hundaa'uun, gaaffilee gadii irratti gareen erga mariyattanii booda afaaniin dareef gabaasaa.

1. Meeshaalee mana keessaafi qoraaniif jecha bosona fayyadamuu xiqqeessuuf namoonni maal gochuu qabu?
2. Dubbisa dhaggeeffatte irraa maal hubatte?

Barannoo 2: Dubbachuu

Gilgaala 4 Dhimma armaan gadii dubbisuudhaan gareen erga irratti mariyattanii booda afaaniin dareef gabaasaa.

1. Obbo Mul'ataan adabamuu qaba moo adabamuu hinqabu jetta?
2. Adabamuu hinqabu yoo jette maliif akka jette ibsi
3. Yoo adabamuu qaba jette ammoo, adabbii akaakuu akkamii adabamuu qaba? Maaliif?

Obbo Mul'ataan ijoollee saddeet qaba. Ijoollee isaa kanneen jiraachisuuf lafa ballaa irra qotee nyaachisu hinqabu. Abbaan isaas ijoollee hedduu waan qabuuf lafti inni abbaa isaa irraa dhaale xiqqoodha. Waan kana ta'eef, lubbuu maatii isaa tursiisuuf jedhee cilee gubee gurguree jiraata. Kana malees, lafa qonnaa babal'ifachuuf bosona ciree qotuun jiraata. Guyyaa tokko garuu, yaakka bosona mancaasuutiin himatamuun waan itti murtaa'eef nihidhame.

Barannoo 3: Dubbisuu

Gilgaala 5

Dubbisa gaditti dhiyaate dubbisuun dura gaaffilee asii gadii afaaniin deebisi.

1. Bosona mancaasuu jechuun maal jechuudha?
2. Maatiin kee nyaata bilcheeffachuuf annisaa maal fayyadamu?
3. Mancaatii bosonaa hambisuuf maaltu hojjetamuu qaba?
4. Hiika jechoota armaan gadii tilmaami.

a. mancaasuu	c. laayyoo
b. galtee	d. dandamachiisuu

Gilgala 6. Dubbisa gaditti dhiyaate dubbisaa gaaffilee dhiyaatan deebisi.

1. Itoophiyaa keessatti ummanni qoraaniifi cilee fayyadamuudhaan nyaata bilcheeffatan dhibbeentaa (%) meeqa ta'u?
2. Dheeda looniitiif namoonni horii bobbaasuun mancaatii bosonaa nifida. (Dhugaa/Soba)
3. Qilleensi baramaan kan jijjiiramuuf waan bosonni manca'eef miti. (Dhugaa/Soba)
4. Namoota bosona mancaasan barsiisuufi seeraan akka gaafataman gochuun barbaachisaadha. (Dhugaa/ Soba)

Manca'iinsa Bosonaa

Bosonni jirreenya lubbu qabeeyyii hundaaf faayidaa guddaa qaba. Bosonni lubbu qabeeyyiif faayidaa qabu kun immoo, sababota adda addaatiin yeroo manca'u nimul'ata. Mancaatiin kun immoo, addunyaa keenya rakkoolee adda addaatiif saaxilaa jira. Rakkoolee sababoota manca'iinsa bosonaa kanaan dhufan furuuf tarkaanfiiwwan garagaraa fudhatamuu qabu.

Bosonni biyyattiin qabachaa turte irra guddaan isaa sababoota adda addaatiin manca'aa jira. Isaan keessaa tokko, namoonni lafa qonnaa baballifachuuf bosona mancaasuudha. Inni lammaffaan immoo, qoraaniifi cilee baasuuf jecha bosona barbadeessuudha. Itoophiyaa keessatti ummanni 94% ta'u qoraaniifi cilee fayyadamuudhaan nyaata bilcheeffatu. Inni sadaffaan, ijaarsa adda addaatiifi galtee industiriitiif jedhanii bosona ciruudha. Sababni kan biroon immoo, dheeda looniitiif fayyadamuudha. Sababa hanqina margaarraa kan ka'e loon hedduun lafa bosonaatti bobbaafamu. Kun immoo, mancaatii bosonaa fiduu keessatti qoodni qabu laayyoo miti. Manca'uun bosonaa addunyaa rakkoolee adda addaatiif saaxila. Kanneen keessaa tokko qilleensi baramaan jijjiiramuufi madaallii isaa eeggachuu dhabuudha. Bosonni yoo manca'e mukkeen lubbu qabeeyyiidhaaf qilleensa ooksijinii gadi lakkisan nidhabamu. Gama biroon immoo, manca'uun bosonaa dabaluu

ho'insa addunyaa geessisa. Kana malees. rakkoon manca'iinsa bosonaan dhufu kan biroon, dhiqama biyyeeti. Mukkeen ciramanii yoo dhuman, aduun kallattiin biyyee gogsiti. Kunis, biyyeen salphaatti bokkaan akka dhiqamu taasisa.

Bosona manca'e kana dandamachiisuuf tarkaanfilee adda addaa fudhachuun barbaachisaadha. Tarkaanfilee kanneen keessaa tokko yeroo yeroon biqiltuu dhaabuudhaan kunuunsuudha. Kana malees, namoonni qoraaniifi dhimmoota adda addaatiif bosona akka hinmancaasne hubannoo uumuun murteessaadha. Akkasumas, bosona ciramee bade bakka buusuufi lafa bosonaa adda baasanii daangessuun biqiltuu irratti dhaabuudha. Kanaan cinaattis, biyyeefi bishaan kunuunsuuf daagaa ijaaruun barbaachisaadha. Hunda caalaatti immoo, namoota bosona mancaasan barsiisuufi seeraan akka gaafataman gochuun barbaachisaa ta'a.

Walumaagalatti, bosonni jirreenya lubbu-qabeeyyii mara mijataa taasisuu keessatti qooda guddaa qaba. Haa ta'u malee, akkuma jiraachuun bosonaa jireenya dhala namaas ta'ee kan biroo mijeessu, yoo manca'e ammoo, jireenya lubbu-qabeeyyii mara hadheessa. Kanaaf, bosona akka galtee industiriifi madda jireenya ijoo ta'eetti fayyadamuurra bu'aalee teekinoolojii bosona bakka bu'uu danda'an gargaaramuun baay'ee murteessaadha. Kana malees, namoota hubannoo dhabuudhaan bosona mancaasan barsiisuun barbaachisaadha. Hubannoon namootaa cimnaan, biqiltuu dhaabuun bosona manca'e bakka buusuufi biyyee sababa manca'iinsa bosonaan dhiqame yeroo murtaa'e keessatti dandamachiisuun nidanda'ama.

Gilgaala 7

A. Dubbisa olii irratti hundaa'uun gaaffilee armaan gadii qubee deebii sirrii qabate filachuun deebisi.

1. Kanneen armaan gadii keessaa sababa manca'iinsa bosonaa kan ta'e kami?
  - a) Lafa qonnaa babal'ifachuuf
  - b) Qoraaniifi cilee baasuuf
  - c) Dheeda looniif
  - d) Hunduu deebiidha

2. Kanneen armaan gadii keessaa tokko rakkoo manaca'iinsa bosonaatiin kan dhufu miti.

- a) hoo'iinsi addunyaa dabaluu
- b) qonnaaf mijataa ta'uu
- c) biyyeen dhiqamuu
- d) qilleensi baramaan jijjiiramuu

3. Manca'iinsa bosonaa hambisuuf tarkaanfilee fudhatamuu qaban kami?

- a) biqiltuu dhaabuu
- b) hubannoo namootaa cimsuu
- c) lafa bosonaa daangessuu
- d) hunduu deebiidha.

4. Yaada dubbisichaa ilaalchisee kan sirrii ta'e kami?

- a) bosonni addunyaa sababa adda addaatiin manca'aa jira
- b) manca'iinsi bosonaa addunyaa kana balaa adda addaatiif saaxilaa jira
- c) bosona manca'e deebisanii dandamachiisuun dhimma murteessaadha
- d) hunduu deebiidha.

5. Keeyyata 2^{ffaa} sarara dhumaa irratti, gaaleen ...**kun immoo**... jedhu maal ibsa?

- a) dheeda loonii
- b) kunuunsa bosonaa
- c) ho'iinsi addunyaa dabaluu
- d) cilee gubuu

B. **Dubbisa oliirratti hundaa’uun gaaffilee armaan gadiitti dhiyaatan cimdiin mariyachuun afaaniin deebisi.**

1. Rakkoo manca’iinsa bosonaatiin dhufan akkamitti dandamachuun danda’ama?
2. Namoonni bosona akka hinmancaasne gochuuf qaamonni adda addaa maal gochuu qabu?
3. Bosona manca’e deebisanii dandamachiisuuf tarkaanfiiwwan fudhatamuu qaban maal fa’i?
4. Mancaatiin bosonaa haala kamiin madaallii uumamaa jeeqa?

Barannoo 4: Barreessuu

Keeyyata Addeessaa

Obbo Kumsaan, inni tibbana ollaa kootti gale, waan hedduun nama dinqisiisa. Dhaabbanni qaama isaa furdaa, dheeraa, ulfaatinaan dorgomaa kan hinqabneedha. Fuulli isaa shuntuuraa, gurraacha nuugii tumaan tole fakkaata. Areedni isaa fuula isaa hunda haguugee erga dhalatee qarabaa akka itti hinbuune ragaa baha. Mataa isaa bitaafi mirgaan arriin darbee darbee wawwaraanee jira. Moluun mataa isaa irraan duubatti qaxxaamuru, karaa gaara guddaa irra darbu isa fakkeessee jira. Walumaagalatti, Obbo Kumsaan haalli dhaabbiifi bifa isaa waan hedduun kan nama ajaa’ibsiisuudha.

Gilgaala 8

A. Keeyyata addeessaa olitti dubbiste ka’umsa godhachuun gaaffilee itti aanan deebisi.

1. Keeyyatichi qaamolee keeyyanni tokko qabaachuu qabu maalfaa qaba?
1. Himni ijoon keeyyataichaa isa kami?
2. Himni goolabaa keeyyatichaa kami?

B. Barrefama olitti dhiyaate fakkeenya godhachuun mata duree tokko irratti keeyyata addeessaa tokko barreessuun dareetti dhiyeessi.

Fakkeenyaaf:

Mata-duree

- **Mana barnootaa koo**
- **Miidhagiina Dureettii**

Barannoo 5: Fayyadama Jechootaa

Gilgala 9 Hiika jechootni himoota keessatti gurraacheffamanii jiran qaban barreessi.

Fakkeenyaaf:

Boonsaan qarshii dhibba tokko karaarratti **gate.** (buuse)

Boonsaan midhaan isaa gatii rakasaan **gate.** (gurguree)

1. Uffanni Magartuu **daaraa** tuqe.

Gammadaan diinota isaa **daaraa** godhe .

2. Tolaan hattuu **qabe.**

Barsiisaan barattootaaf qabxii **qabe.**

3. Gaaddiseen yemmuu boossu garaa nama **nyaatti.**

Gaaddiseen laaqana ishee **nyaatti.**

4. Mukni kun **gogaadha.**

Dubbiin nama sanaa **gogaadha.**

5. **Sagaleen** isaa hindhaga'amu.

Sirna dimookiraasii keessatti **sagaleen** ummataa murteessaadha.

Barannoo 6: Caasluga Hima Ajajaafi Raajeffannoo

Hima Ajajaa: Himni ajajaa gosa himaa akka wanti tokko raawwatamuuf dhaamsa ittiin dabarsinudha.

Fakkeenyaaf,

- Dafii naaf kottu!
- Ka'ii dhaabbadhu!

Hima Raajeffannoo: Himni kun hima naasuu, gammachuu, dinqisiifannaafi kkf of keessaa qabuudha.

Fakkeenyyaf,

- Maali, mucaan bareedduun kun!
- Uggum! Akkam namatti tola!

Gilgaala 10 Fakkeenya gabatee keessatti kennaman sirriitti hubachuudhaan hima ajajaafi hima raajeffannoo mataa keetii barreessi.

Lakk.	Hima ajajaa	Hima raajeffannoo
1	Balbala sana cufi!	Yaa Rabbi sii magan!
2		
3		
4		
5		

BOQONNAA TORBA: DAA'IMMAN HOJII HUMNAA OLII HOJJACHIISUU

Bu'aalee barachuu

Xumura barannoowwan boqonnaa kanaatti:

- barruu siif dibbifamu dhaggeeffachaa gaaffileef deebii nikennitta
- barruu dhaggeeffachuun ergaa isaa nihimta;
- ga'ee qoddachuun waliin dubbii nitaasista;
- dubbisa dhiyaate dhubbisuun ergaa dubbisichaa adda nibaasta;
- himoota walmakanii jiran tartiiba isaanii sirreessuun keeyata nibarreessita;
- hiriyaa /fira keef xalayaa nibarreessita;
- jechoota adda addaaf hiika faallaa nikennita;
- qaama himaa (matimaafi kutima) addaan nibaasta.
- jecha dachaa keessaa soorgoofi sookoo nibaasta;

Barannoo 1: Dhaggeeffachuu

Daa'imman Hojii Humnaa Olee Hojjachiisuu

Gilgaala 1 ➤ **Dubbisa siif dubbifamu dhaggeeffachuun dura gaaffilee armaan gadiirratti gareen mariyachuun afaaniin gabaasaa.**

1. Fakkii armaan oliirraa maal hubatte?
2. Naannoo keessanitti daa'imman hojii akkam akkamii hojjetu?

Gilgaala 2 ➤ **Dubbisa siif dubbifamu dhaggeeffachaa gaaffilee asii gadii akkaataa gaafatamaniin deebisi.**

1. Biyyoota hedduu keessatti daa'imman umrii waggaa-----yookiin ----- eegalanii maatii isaanii hojiin gargaaruu eegalu.
2. Biyyoota sooreyyii keessatti daa'imman hojii humnaa olii hojjachuuf saaxilamu. (dhugaa/soba)
3. Daa'imman hojii humnaa olii hojjachiisuuf sababoota ijoo kanneen ta'an maal fa'i?

Gilgaala 3 ➤ **Dubbisa dhaggeeffattan irratti hundaa'uun gaaffilee armaan gadiirratti mariyachuun dareef ibsaa.**

1. Hojiin humnaa ol ta'e, kan daa'imman hojjachuu hinqabne kanneen akkamiiti?
2. Daa'imman maaliif hojii humna isaaniitii ol ta'e hojjechuutti bobba'u?
3. Yaadni, "Ijoolleen carraa ishee guddatti," jedhu sirrii moo sirrii miti jetta? Maaliif?
4. Dubbisa dhaggeeffatterraa maal hubatte?

Barannoo 2: Dubbachuu

Gilgaala 4 Ga'ewwan armaan gaditti kennaman keessaa tokko filachuun mirga daa'immanii irratti haasaa taasisi.

- Poolisii
- Abbaa Seeraa
- Bulchaa Aanaa
- Hogganaa/tuu Waajjira Dhimma Dubartootaafi Daa'immanii
- Hogganaa/tuu Mana Barnootaa

Barannoo 3: Dubbisuu

Gilgaala 5

Dubbisa dhiyaate dubbisuun dura gaaffilee armaan gadiirratti hiriyaa kee waliin mariyadhuu dareef gabaasi.

1. Fakkii asii oliirraa maal hubatte?

2. Hojii humnaa olii jechuun maal jechuudha?
3. Daa'imman hojii humnaa olii hojjetan agartee beektaa?
4. Hiika jechoota armaan gadii tilmaami.
  - a. dagaagina
  - b. xiinsammuu
  - c. konveenshinii
  - d. dhorkuu

Gilgaala 6 Dubbisa dhiyaate dubbisaa gaaffilee armaan gadii akkaataa gaafatamteen deebisi.

1. Daa'imman kunuunsuufi eegumsa taasisuun maaliif barbaachise?
2. Hojiileen daa'imman umrii xiqqaadhaan hojjachuu qaban kanneen akkamiiti?
3. Akka Konveenshinii Mirgoota Daa'imman Idil-Addunyaa ibsutti, daa'imman jechuun ilmaan namaa umriin isaanii waggaa _____gadi ta'ee hunda jechuudha.
4. Biyyoota guddachaa jiran keessatti daa'imman hojii sasalphaa hojjachuu danda'an kanneen waggaa 12- 14 ta'anidha. (Dhugaa/ Soba)
5. Sababoonni daa'imman hojii humnaa olii irratti akka bobba'an taasisan maal fa'i?

Daa'imman Hojii Humnaa Olii Hojjachiisuu

Daa'imman kutaa hawaasaa keessaa warreen kunuunsaafi eegumsa addaa barbaadaniidha. Kunuunsiifi eegumsi addaa kan isaan barbaachisuufis, sababa umriifi bilchina isaanii irraa kan ka'e rakkoo addaaf akka hinsaaxilamneefi. Kana malees, daa'imman naamusa gaarii akka horatan, guddina qaamaa, bilchina sammuufi dagaagina hawaasummaa isaanii akka gabbifatan yeroo hunda gorsaafi gargaarsa warraafi hawaasa bal'aa barbaadu. Kanaafuu, hojii humnaa olii hojjachiisuun daran isaan miidha. Waan kana ta'eef, daa'imman hojii humnaa olii hojjachiisuun miidhaa akka qabu, mirga daa'immaniin walqabatee seeronni daa'imman hojii humnaa olii akka hinhojjisiisne dhorku maal akka ta'erratti hubannoo qabaachuun barbaachisaadha.

Akka waliigalteen (Konveenshiniin) Mirgoota Daa'immanii Addunyaa ibsutti, daa'imman jechuun ilmaan namaa umriin isaanii waggaa 18 gad ta'ee hunda jechuudha. Daa'imman umriin isaanii waggaa 18 gad ta'an biyyoota hunda keessattuu hojiiwwan balaa hamaa qaban irratti hirmaachuu akka hinqabne addeessa. Akkasumas, daa'imman waggaa 13-15 hojiiwwan sasalphaa tahan irratti hirmaachuu akka danda'an kan eeru ta'ee, biyyoota guddachaa jiran keessatti garuu waggaa 12- 14 akka ta'e ibsa.

Rakkoo kana bu'uurarraa hambisuufis, Dhaabbanni Hojii Addunyaa daa'imman wagga 14 gad ta'an hojii humnaa olii kanneen akka warshaa keessa hojjachuu, ijaarsa manaa, hojii qonnaa humnaa oliifi kkf hojjachuu akka hinqabne tumeera. Akka addunyaatti, umriin daa'imman hojii irratti bobba'an inni gad-aanaan waggaa 15 akka ta'etti beekkama. Haa ta'u malee, daa'imman umrii xiqqaa hojiif barbaachisu osoo hinguutin waggaa lama dura (waggaa 13-15) hojii sasalphaa, fayyaafi nageenya isaanii miidhuu hindandeenye, barumsa irraa hinambisne qofa hojjachuu akka danda'anis tumamee jira. Tumaalee kanneen hojiirra oolchuun ammoo, ga'eefi dirqama maatiifi hawaasa biyyootaati. Keessaahuu, mirgoota daa'immanii kabajuufi kabachisuu keessatti, maatiin hundi akkuma dandeettii isaaniitiin haalawwan jireenyaafi guddina daa'immaniif barbaachisan (nyaata, uffataafi iddoo jireenyaa) guutuuf dirqama qabu.

Walumaagalatti, daa'imman hojii humna olii hojjechiisuun akka seera addunyaattis ta'ee akka biyya keenyaatti dhorkaadha. Konveenshiniin Mirgoota Daa'immanii Addunyaa, mirga daa'immanii ilaalchisee hojii humna isaanii ol ta'e hojjechiisuundhorkaaakkata'e ibseejira. Seerri adabayakkaabiyyakeenyaas daa'imman hojii humnaa olii hojjachiisuun seeraan akka nama adabsiisu lafa kaa'ee jira. Kanaafuu, namni kamuu daa'immaniif kunuunsaafi deggarsa barbaachisu gochuufii malee hojii humna isaanii ol ta'e hojjechiisuun miidhaa qaamaafi xiinsammuu irraan ga'uu hinqabu.

Gilgaala 7. **Dubbisa asiin olii irratti hundaa’uun gaaffiiwwan armaan gadii deebisi.**

1. Miidhaa sababa hojii humnaa oliitiin daa’immanirra ga’u akkamiin ittisuun danda’ama?
2. Daa’imman hojii humnaa olii irratti akka hinbobbaaneefi hinbobbaafamneef akka hawaasaafi maatiitti maaltu godhamuu qaba jettee yaadda? Akka biyyaatti hoo?
3. Yakkoota seeraan ala humna daa’immaniitti fayyadamuu dhabamsiisuuf ykn hir’isuuf maaltu ta’uu qaba?
4. Dubbisa oliirraa waan hubatte ibsi.

Barannoo 4: Barreessuu

Gilgaala 8

A. Himoota gadii tartiiba yaada isaanii sirreessuun keeyyata tokkoon barreessi.

1. Goromsiifi loon isheen guyyaa moggaasaatii eegalee hortu marti qabeenyaa daa’ima saniiti.
2. Sirna Gadaa keessatti bu’uurri egeree daa’imaa guyyaa dhalootaa irraa eegalee kaa’ama.
3. Rifeensa mataa daa’imaarraa haadan dugda goromsaarra kaa’u.
4. Daa’imni dhalatee gaafa guyyaa shanii rifeensa mataa haadanii maqaa moggaasu.
5. Daa’imni maqaan moggaasame hanga waggaa saddeetiitti afoola hawaasaa barachaa, taphachaa guddata malee hojii akaakuu kamittuu hinbobba’u.
6. Walumaa galatti, hanga ganna kudha ja’aatti, daa’imni hojii humnaa olii akaakuu kamiyyuu akka hojjetu Sirni Gadaa hinhayyamu.
7. Waggaa saddeetii hanga kudha ja’aatti too’annaa maatii jalatti hojii sasalphaa naannoo manaatti hojjechuu eegala.

B. Xalayaa Dhuunfaa Barreessuu

1. Ebla 20, 2013

Nadhii Gannaalee

Yuunivarsiitii Bulee Horaa

L.S. P -----

Bulee Horaa

2. Gammadaa Gannaalee

Yuunivarsiitii Dambi Doolloo

L. S. P. -----

Dambi Doolloo

3. Jaallatamaa obboleessa koo Gammadaa Gannaalee, akkam jirta? Fayyaa keetii?

Aabboon, aayyooniifi obbolaan keenya cufti yaada kee irraa kan hafe naggaa isaaniiti.

Xalayaan ati naaf barreessite nagaheera. Dhaamsa kees maatii keenya biraan ga'eera.

Xalayaa kana siif barreessuuf ka'umsa kan naaf ta'e, yaada ati maatiin keenya

maallaqa akka siif ergan gaafatte sana si beeksisuudha. Haaluma kanaan, maatiin keenya

barnoota kee xumurtee dhufuutti guddoo gammadani jiru. Maallaqa ati gaafatte irratti

dabaluunis qarshii kuma sadii karaa baankii Siinqee lakkoofsa herregaa

kee irratti siif erganiiru. Kanaaf, maallaqicha seeraan itti fayyadamtee yeroo

dhiyoo keessatti waliin gara maatii keenyaa akka deemnu nan abdadha.

4. Egaa, hanga qaamaan walagarrutti naggaa naaf ta'!

Obboleettii kee,

Nadhii Gannaalee

C. Gaaffilee gaditti kennaman kutaalee xalayaa olitti dhiyaate bu'uura godhachuun deebisi.

1. Lakkoofsa 1fi 2 jalatti maaltu barreeffame?
2. Lakkoofsi 3 maal ibsa?
3. Lakk 3 Keeyyata sadiitti maaliif qoodame?
4. Lakkoofsa 4 maaltu adda taasisa?

D. Xalayaa olitti kenname ka'umsa godhachuun hiriyaa yookiin fira kee fageenyatti argamuuf xalayaa barreessi.

Barannoo 5: Fayyadama Jechootaa

Gilgaala 9 Jechoota "A" jalatti kennamaniif hiika faallaa isaanii kanneen "B" jalatti kennamaniin walitti froomsi.

A	B
1. tuuluu	A) qoollifachuu
2. garboomsuu	B) quucaruu
3. sarbuu	C) gaarii
4. amba	D) diiguu
5. hamaa	E) fira
6. hirmaachuu	F) kabajuu
7. guddachuu	G) bilisa baasuu

Barannoo 6: Caasluga

Matimaafi Kuthima

Matimni hima tokko keessatti kan gocha himame tokko raawwatu yookiin waa'een isaa dubbatamuudha. **Kutimni** immoo, waa'ee matimaa odeeffannoo kan kennuudha.

Fkn. Caalaan barataa qaxaleedha.

Matima—Caalaan

Kutima--- barataa qaxaleedha.

Gilgala 10 Himoota armaan gadii keessaa matimaafi kutima addaan baasi.

1. Tolaan dhufe.
2. Guutuun tokkoffaa ba'e.
3. Boontuun baayyee bareedduudha.
4. Iftuun oggeettii fayyaati.
5. Gammadaan magaalaa deeme.
6. Sa'attii burreen rimaadha.
7. Hacaaluun weellisaa beekamaadha.
8. Barataa cimaan badhaafame.
9. Isaan biqiltuu dhaaban.
10. Gammachuufi Boontuun mana barumsaa tokkotti baratu.

Barannoo 7. Ciigoo

Gilgaala 11. Walaloo armaan gadiitti kennaman keessaa dubbii dachaa (sobbooqoo) isaa baasuun soorgoofi sookoo isaa barreessi.

Fakkeenyaaf, Kan akkas bariin kaate

Mucattiin sinbira taate.

Dubbii dachaa: Mucattiin sinbira taate.

Soorgoo: shimbirroo balaliitu

Sookoo: Isin bira dhufte

1. Nutti haa tolu jennee
Mana harree bulle.
2. Ofiif mana hinqabuu
Mana haadhaa bula.
3. Bokkaa cimaan roobee
Lolaan mana diige
4. Hoolaa bitan malee
Yoom qalamee nyaannee?
5. Hinmukaayinaatii
Dhugaa dubbadhaa!
6. Mana maatii dhiisee
Mana nyaataa bule

BOQONNAA SADDEET:

GADAAFI NAGEENYA

Bu'aalee Barachuu

Xumura barannoowwan boqonnaa kanaatti:

- barruu dhaggeeffachuun ergaa callaafi ijoo isaa nihimta;
- yaada ijoo dubbisaa nicuunfita;
- sirna tuqaalee barreeffama keessatti nifayyadamta;
- jechoota dubbisa keessaa bahan hiika walfakkiin walitti firoomsita;
- gochima hennaa gara fuulduraa agarsiisan adda baafatta.
- ergaa faaruu loonii nihimta;
- faaruu loonii naannoo keetti argamu dareef nidhiyeessita;

Barannoo 1. Dhaggeeffachuu

Sadarkaalee Umrii Sirna Gadaa Keessatti

Gilgaala 1

Dubbisa isiniif dubbifamu dhaggeeffachuun dura gaaffilee gadiirratti cimdiin mari'adhaa.

1. Waa'ee Sirni Gadaa waan beektan walitti himaa.
2. Sadarkaalee Sirna Gadaa keessa jiran maal fa'a beekta?

Gilgaala 2

Dubbisa siif dubbifamu dhaggeeffachaa gabatee asii gadii guuti.

Sadarkaalee umrii Sirna Gadaa		Umrii /Waggaa
1	Dabballee	0- 8
2	Gaammee Xixiqqaa	
3	Gaammee Gurguddaa	
4	Raaba	
5	Doorii	
6	Gadaa	

Gilgaala 3 **Dubbisa dhaggeeffatterratti hundaa’uun gaaffilee armaan gadii irratti cimdiin mariyachuun afaaniin dareef ibsi.**

1. Abbaan Gadaa tokko ganna saddeet caalaa bulchuu nidanda’aa? Maaliif?
2. Dubbisa dhaggeeffatte keessatti Sirni Gadaa mirga daa’immanii akka kabaju wanti ibsu maali?
3. Sirna Gadaa keessatti qoqqoodamiinsi umriidhaan jiru kun faayidaa maalii qaba?
4. Dubbisa dhaggeeffatte irraa maal hubatte?

Barannoo 2: Dubbachuu

Gilgaala 4 **Dubbisa dhaggeeffattan irratti hundaa’uun gaaffilee armaan gadiirratti gareen ta’uudhaan haasaa taasisuun dareef gabaasaa.**

1. Sirni Gadaa xiyyeeffannoon inni daa’immaniif kennu kan Dhaabbata Konvenshinee Mirgoota Daa’immanii waliin walfakkeenyummaa maalii qaba?
2. Bulchiinsi Sirna Gadaa sirna dimokiraasii addunyaan yeroo ammaa hordofaa jirtu kanaaf bu’uura nita’a jettee yaaddaa? Akkamitti?

Barannoo 3: Dubbisuu

Gilgaala 5 **Dubbisa itti aanee jiru dubbisuun dura gaaffilee armaan gadii deebisi.**

1. Nageenya jechuun maal jechuudha?
2. Hiika jechoota aemaan gadii tilmaami.
a. tasgabbii   b. soruu   c. soorata   d. malkaa

Gilgaala 6 **Dubbisa dhiyaate dubbisaa gaaffilee armaan gadii akkaataa gaafatamteen deebisi.**

1. Oromoon rakkoon kamiyyuu erga uumamee booda furuu osoo hintaane akka rakkoon hinuumamne hojjachuun bu’a-qabeessa ta’uu hubata. (Dhugaa/Soba)
2. Sirna Gadaa keessatti, garaagarummaan qabeenya waloofi dhuunfaa gidduu jiru baay’ee dhiphaadha. (Dhugaa/ Soba)

3. Akka ilaalcha Sirna Gadaatti nageenyi kan barbaachisu eenyuufi?
4. Bulchiinsa Sirna Gadaa keessatti qabeenyi uumamaa kan eenyuuti?

Sirna Gadaafi Nageenya

Sirna Gadaa keessatti nageenyi bakka guddaa qaba. Mammaaksi Oromoo “Nageenyi ardiifi samii caalaa bal’ata” jedhus ilaalcha hawaasichi nageenyarratti qabu ibsa. Akka Sirna Gadaatti, nageenyi bu’uura waa hundaati. Bakka nageenyiifi tasgabbiin hinjirretti lubbuun namaa wabii hinqabu. Qabeenyas ta’ee maatii horachuun hindanda’amu. Nagaafi tasgabbiin yeroo dheeraaf yoo dhabame, hawaasni beelaafi dhukkubaaf saaxilama. Kanaaf, Sirni Gadaa nageenyi akka hinboorofne xiyyeeffannoo olaanaa kenna.

Akka bulchiinsa Sirna Gadaatti, nageenyi kan barbaachisu dhala namaa qofaaf miti. Fakkeenyaaf, dacheef, tulluuf, malkaaf, beyladaaf, bineeldaafi wantoota lafa irra jiran maraaf nageenyi jiraachuun murteessaadha. Uumamni marti yoo nagaa ta’an namnis nagaa ta’a. Roobni nagaa yoo sore, margi biqila; beyladoonni soorata ga’aa argatu. Beyladoonni soorata ga’aa yoo argatan, dhalli namaa beylada irraa bu’aa argata. Lubbu-qabeeyyiifi wantoota lafarra jiran keessaa tokkoo yoo miidhame, kanneen biroos akka miidhaman hawaasni Sirna Gadaa nihubata.

Sirna Gadaa keessatti, walitti bu’iinsi hawaasaa akka hinuumamne tooftaalee hedduutu jiru. Oromoon rakkoon kamiyyuu erga uumamee booda furuu osoo hintaane akka hinuumamne hojjechuun bu’a-qabeessa ta’uu hubata. Kanaafuu,

wantoota walitti bu'iinsaaf sababa ta'an dursee dhabamsiisuuf yaala. Sirna Gadaa keessatti walitti bu'iinsi hawaasaa fayyadama qabeenyaatiin walqabatee akka hinuumamne tooftaaleen ittiin eegan hedduutu jiru. Isaan keessaa inni tokko, qabeenya dhuunfaafi waloo waliin fayyadamuudha. Bulchiinsa Sirna Gadaa keessatti qabeenyi uumamaa murteessoon kanneen akka lafaa, bosonaafi eela bishaanii qabeenya walooti. Qabeenyi faayidaa walootiif oolan kunneen miseensota gosaa maraan eegamuudhaan kunuunsamu. Qabeenya dhuunfaas ta'e qabeenya waloo eeguufi kunuunsuunis dirqama hundaati. Sirna kana keessatti, garaagarummaan qabeenya waloo fi dhuunfaa gidduu jiru baayyee dhiphaadha. Kanaafuu, qabeenyaan walqabatee walitti bu'iinsi uumamuufi nageenyi boora'u hinjiraatu.

Walumaagalatti, Sirna Gadaa keessatti negeenyaaf iddoo guddaan kan kennamuudha. Nagaan jiraachuun kan danda'amu, yoo nageenyi jiraate qofa waan ta'eef, Sirni Gadaa nageenyaaf xiyyeeffannaa guddaa kenna. Kanaafuu, qabeenya waloos ta'ee kan dhuunfaa eeguufi kunuunsuun sirnaan itti fayyadamuuf bulchiinsi Sirna Gadaa cimsee hojjata.

Gilgaala 7 Yaada dubbisa armaan oliirratti hundaa'uun gaaffilee armaan gadii deebisi.

1. Mammaaksi Oromoo “Nageenyi ardiifi samii caalaa bal'ata” jedhu maal ibsa?
2. Nageenyi erga boora'ee booda furuuf yaaluu osoo hintaane akka hinuumamne hojjechuun bu'aa maalii qaba?
3. Hawaasni Sirna Gadaan bulu qabeenya uumamaa akkamitti eega?
4. Sirna Gadaa keessatti qabeenya uumamaa kan waloo taasisuun maaliif barbaachise?
5. Yaada ijoo dubbisa armaan olii cuunfuun ibsi.

Barannoo 4: Barreessuu

Gilgaala 8 Keeyyanni armaan gadii dogoggora sirna tuqaalee qaba. Sirna tuqaalee gabatee armaan gadii keessatti kennaman keessaa filii bakka galuu qabanitti galchuun irra deebi’ii barreessi.

Tuqaalee		
Tuqaa (.)	Tuqlamee (:)	Raajeffannoo (!)
Gaaffii (?)	Waraabbii (“ ”)	Qoodduu jabaa (;)

Oromoon ilmi dhalatu waa sadi ta’uu mala jedha Tokko ilma abbaa caalu Ilmi akkasii muuxannoo abbaa hawaasaafi barnootarraa argatu cimsachuun abbaasaatii olitti guddina gama sammuu hawaasummaafi hubannootiin agarsiisuuf annisaa qaba Yaseen kan gurra caalu ilmi kan abbaa caalu jedhama mitiiree Oromoo biratti ilmi abbaa caalu ilma ajaa’ibaati Inni biraa ilma abbaa dhaalu Ilmi akkasii ammoo muuxannoo aadaa beekumsaafi duudhaa hawaasichaa abbaa isarraa barachuun akkuma abbaa isaa kan jedhamuudha Haata’u malee kanuma abbaa isaa qofa waan beekuuf isuma tursuun ala dabalanni beekumsaa hinjiru Inni dhumaa ilma abbaa dhaanu Ilmi akkasii ammoo safuufi aadaa abbaa isaa dagachuun dhaloota boruuf fakkeenya yaraa kan ta’uufi baraneetti kan hidhatuudha Ilma akkasii Waaqayyo isin haa baraaru Gabaabumatti Oromoon ilma muuxannoo abbaa isaa tursu kan abbaa isaafi kan biroo walitti fiduun waan fooyya’aa argamsiisufi dhaloota egeree falu jechuun madaala

Barannoo 5: Fayyadama Jechootaa

Gilgaala 9 Jechoota roga “A” jalatti kennaman, hiikaa isaan dubbisa keessatti qaban kanneen roga “B” jalatti kennamaniin walitti firoomsi.

A	B
1. addaan cita	A) boolla bishaanii
2. of qusachuu	B) jeeqamuu
3. walitti bu’iinsa	C) nyaata
4. sore	D) walgargaaree
5. eela	E) dhaabbata
6. soorata	F) dhiisuu
7. walitti irkatee	G) tasuma/abadan
8. boora’uu	H) waldiddaa
9. gonkuma	I) roobe

Barannoo 6: Caasluga

Gochima Henna Gara Fuulduraa

Gochima henna dhufuu jechuun gocha raawwatamuuf deemu kan ibsuudha. Fakkeenyaafi ibsa armaan gaditti kennaman ilaali.

- Inni mana barumsaa **nideema ta’a**.
- Magartuun yuunivarsiitii **seenuufi**.
- Gammadaan loon horsiisuu **eegaluuf deema**.

Himoonni olitti dhiyaatan sadanuu hennaa gara fuul duraa ta’u agarsiisu. Ta’us, himni ‘a’ himoota hafan irraa garaagarummaa qaba. Yaadni hima ‘a’ keessatti ibsame, gocha gara fuula duraatti raawwatamuun isaa shakkisiisaa ta’e agarsiisa. Yaadonni hima ‘b’ fi ‘c’ keessa jiran garuu gocha gara fuulduraatti raawwataman ta’ee, raawwatamuun isaanii kan hinoolle ta’uu agarsiisu.

Gilgaala 10

A. **Himoota armaan gadii keessaa kanneen gocha gara fuulduraa raawwatuumuuf deemu agarsiisan baasii barreessi.**

1. Eessummi Boontuu iftaan gara Booranaa deema.
2. Sirni Gadaa keessatti baalliin waggaa saddeet saddeetiin walharkaa fuudhama.
3. Inni galgala galgala ijoollee isaatti sheekkoo hima.
4. Gammadaan bara dhufu kutaa sagal seenufi.
5. Yeroo ani dhufu, Duubeen deemee jira.
6. Manni barnootaa keenya barattoota qaxalee badhaasuuf deema.
7. Erga waraabessi darbee sareen dutti.
8. Inni kophee nibita ta’a.

B. **Fakkeenya olitti kenname irratti hundaa’uudhaan gochima hennaa gara fuulduraa agarsiisan shan dhuunfaadhaan barreessii barsiisaa/tuu keef dhiyeessi.**

Barannoo 7: Faaruu Loonii

Gilgaala 11 Faaruu loonii armaan gaditti dhiyaaate dubbisuudhaan gaaffilee itti aananii kennaman deebisi.

Loon yaa loonishee

Loontu maal hintaane

Waan loonii maaltu **badaa ta'ee**

Kotteen shiinii ta'aa kan bunaan dhuganii

Gaafiti fal'aana ta'aa kan marqaan nyaatanii

Gogaan itillee ta'aa **kan irra bulanii**

Foon irbaata ta'aa kan ittiin bulanii

Faltiin qoraan ta'aa kan ittiin bilcheessanii

Loon yaa loonishee

Afaaniin huuba guurii

Kotteen barakaa guurii

Loon yaa loonishee, **dibatan miidhagsoo**

Loon yaa loonishee, **dhugan qabbaneessoo**

Gurroolee kotteen xiyyoo,

Keessaayuu qotiyyoo

kottee keetiin nashii yaa loonii

Gaafa keetiin nashii yaa gurroolee

Roorrisaa ilmaa dhalchi yaa gurroolee

Roorroo miti makaraa

Makarri ga'uu ga'ee

Margaan si ga'uu ga'ee

Maddaan si ga'uu ga'ee.

1. **“Waan loonii maaltu badaa ta’e,”** jechuun maal jechuudha?
2. Bo’oo torbaffaa keessatti **“ kan ittiin bulan”** yoo jedhu maal jechuu isaati?
3. **“Dibatan miidhagsoo; dhugan qabbaneessoo”** yoo jedhu bu’aalee loonii keessaa kamiin agarsiisuufi?
4. **“Roorrisaa ilmaa”** gaaleen jedhu maal jechuu barbaadeeti?
5. Ergaan bo’oowwan walaloo dhumarratti argaman afranii maali?
6. Walaloo faaruu loonii kenname keessatti faayidaalee loonii meeqatu ibsame? Tarreessi.
7. Faaruu loonii naannoo keetti beektu kan biroo barreessuun dareetti dhiyeessi.

BOQONNAA SAGAL:

JIJJIIRAMA QILLEENSAA

Bu'aalee Barachuu

Xumura barannoowwan boqonnaa kanaatti:

- barruu siif dubbifamu dhaggeeffachaa jecha/gaalee hima keessaa hafe niguutta;
- barruu dhaggeeffattee ergaa isaa nihimta;
- dhimma tokkorratti nimari'atta;
- dubisa dhiyaatee keessaa yaada ijoofi callaa adda nibaafatta;
- fakkii dubbisuun ergaa isaa nibarreessita;
- hiika galumsaaf jechootaa nikennita;
- caasaa hima dachaa xaxamaa addaan nibaasta;

Barannoo 1: Dhaggeeffachuu

Guddina Dinagdeefi Jijjiirama Qilleensaa

Gilgaala 1 ➤ **Dubbisa isiniif dubbifamu dhaggeeffachuun dura gaaffilee kanaan gadiirratti gareedhaan mariyadhaa.**

1. Fakkii armaan olii kana irraa maal hubatte?
2. Hiika jechoota armaan gadii tilmaami.
a. hariiroo   b. shoora   c. giriin hawusii   d. beenyaa

Gilgaala 2 ➤ **Dubbisa dhiyaate dhaggeeffachaa bakka duwwaa kenname guuti.**

1. Guddina dinagdeefi jijjiirama qilleensaa gidduu _____ cimaatu jira.
2. Bu'uurri jijjiirama qilleensaa guddina _____ ti.
3. Miidhaa jijjiirama qilleensaaf irra caalaa saaxilamoon, biyyoota _____ jiraniidha.
4. Rooba uumamaan roobee caamuun qofa osoo hinta'in, _____ fi _____ ittiin oomishuun murteessaa ta'a.

Gilgaala 3 ➤ **Dubbisa dhaggeeffatteratti hundaa'uun gaaffilee kanaan gadiitiif dhuunfaan deebii sirrii ta'e kennuun hiriyaakee waliin yaada waljijjiiraa.**

1. Wantoonni jijjiirama qilleensaa fidan maal fa'i?
2. Qilleensi jijjiiramuu dhiibbaawwan akkamii qaba?
3. Guddinni teekinooloojiifi jijjiiramni qilleensaa hariiroo akkamii qabu?
4. Biyyoota akka Itoophiyaa keessatti jijjiiramni qilleensaa yaaddoodhaa? Maaliif?
5. Jijjiirama qilleensaatiin kan irra caalaa miidhaman biyyoota guddatani moo biyyoota guddinarra jiraniidha? Maaliif?
6. Rakkoolee Jijjiirama qilleensaatiin dhufan akkamiin to'achuun danda'ama?
7. Dubbisa dhaggeeffatterraa maal hubaatte?

Barannoo 2: Dubbachuu

Gilgaala 4 ➤ Gaaffilee armaan gadiirratti gareen mariyachuun afaaniin dareef gabaasaa.

1. Naannoo keessanitti sababoota jijjiirama qilleensaa ta'uu kan danda'an maal fa'i?
2. Jijjiirama qilleensaa naannoo keessanitti mul'atan akkamitti to'achuun danda'ama jettanii yaaddu?

Barannoo 3: Dubbisuu

Gilgaala 5 ➤ Dubbisa armaan gadii dubbisuun dura gaaffilee armaan gadii afaaniin deebisi.

1. Qilleensi yoo maal ta'e jireenyaaf mijachuu dhaba?
2. Miidhaan jijjiiramni qilleensaa geessissu maal fa'i?

Gilgaala 6 ➤ Dubbisa dhiyaate callisaan dubbisaa gaaffilee kanaa gadii dhuunfaan deebisi.

1. Jijjiiramni qilleensaa taateewwan akkamii ofkeessatti hammata?
2. Jijjiiramni qilleensaa dhala namaafi lubbu-qabeeyyii biroorratti miidhaawwan akkamii qaqqabsiisuu danda'a?
3. Jijjiiramni qilleensaa madaallii uumamaa karaa kamiin jeequu danda'a?
4. Jijjiirama qilleensaa ittisuuf maaltu hojjetamuu qaba?

Jijjiirama Qilleensaa

Jijjiiramni qilleensaa taateewwaniifi bifoote adda addaatiin mul'achuu danda'a. Isaan keessaas isaan ijoon, hammi ho'a addunyaa saffisaan dabaluu, hammi roobaa garmalee xiqqaachuun **hongeefi** gogiinsi babal'achuudha. Hammi roobaa garmalee baay'achuun biyyee lolaaf saaxiluu, baqiinsi cabbii dabaluu ol ka'iinsi sarara bishaanii sirrii irra galaanaa dabaluu fi kkf qaqqabsiisa. Taateewwan kun-

neen yeroodhaa yerootti akka addunyaatti babal'achaa dhufuun addunyaa kanaaf **yaaddoo** guddaafi dhimma xiyyeefannoo barbaadu ta'ee argameera.

Jijjiiramni qilleensaa dhala namaafi lubbu-qabeeyyii biroorratti miidhaawwan hedduu qaqqabsiisuu danda'a. Jijjiiramni qilleensaa **mudatu** jireenyaafi fayyaa namaa irratti kallattiidhaan miidhaa nigeessisa. Beelliifi dheebuunis yeroo muraasa keessatti lubbuu baay'ee **galaafata**. Akkasumas, cabbiin galaana keessaafi fixeewwan heemisferii irra jiran ho'aan baqanii hangi qaama bishaanii **garamalee** dabaluu danda'a. Qaamni bishaanii sababa kanaan guutes, gara lafaatti **danbali'ee** qabeenyaafi lubbu-qabeeyyii hedduu **barbadeessa**. Sababa kanaan, namoonni, bineeldonniifi biqiltoonni wantoota jireenyaaf barbaachisan dhabanii **hubamu**.

Ittisa jijjiirama qilleensaaf waan hedduu hojjechuun nidanda'ama. Inni jalqabaa, namni dhuunfaa irraa eegalee hawaasni marti kunuunsa bosonaa, biyyeefi bishaanii irratti hojjechuudha. Inni lammaffaan, warshaaleefi industiriin anniisaa haareffamaatti akka fayyadamanii teknoolojiwwan gaasotaafi balfa naannoo faalan hir'isanitti akka fayyadaman jajjabeessuudha.

Walumaagalatti, jijjiiramni qilleensaa irra caalaa gochawwan namootaatiin waan raawwatamuuf, ittisa isaatiif falli kaa'amuu qaba. Nama dhuunfaa irraa kaasee hanga biyyaafi addunyaatti wantoonni hojjetaman jijjiirama qilleensaa ittisuu keessatti murteessoodha. Kanaafuu, jijjiirama qilleensaa ittisuuf seeronni kunuunsa naannoo irratti sadarkaa biyyaatti **ragga'an** sirriitti hojiirra ooluu qabu.

Gilgala 7

A. **Dubbisa armaan oliirratti hundaa'uun kan sirrii ta'e Dhugaa kan sirrii hintaane immoo Soba jechuun deebisi.**

1. Jijjiirama qilleensaatiif sababni dhala namaa qofaadha.
2. Rakkoon jijjiirama qilleensaa dhimma biyyoota hundumaati.
3. Jijjiiramni qilleensaa roobni garmalee akka roobu gochuudhaan oomshtummaan akka dabaluu taasisa.
4. Jijjiirama qilleensaa to'achuuf warshaaleefi industirii dhabamsiisuun murteessaadha.

5. Jijjiiramni qilleensaa dhala namaa qofa miidha.

B. Gaaffilee armaan gadiirratti gareen mariyachuun afaaniin dareef ibsaa.

1. Gochaawwan namootaa jijjiirama qilleensaatiif akkamitti sababa ta'uu danda'u?
2. Jijjiiramni qilleensaa sababa uumamaatiin akkamitti mul'achuu danda'a?
3. Jijjiirama qilleensaa ittisuuf akka nama dhuunfaatti maal gochuutu barbaachisa?

Barannoo 4: Barreessuu

Gilgaala 8 Fakkii gaditti dhiyaate ilaaluun waan hubatte keeyyata tokkkoon barreessi. Keeyyanni ati barreessitus caasaalee keeyyataa (hima ijoo, himoota callaafi himaa gudunfaa) qabaachuu qaba.

Barannoo 5: Fayyadama Jechootaa

Gilgaala 9. Hiika jechoonni armaan gadii dubbisa olii keessatti qaban barreessi.

1. hongee
2. yaaddoo
3. galaafata

4. danbali'ee
5. hubaatii
6. mancaasu
7. jabeessuu/raggaasisuu

Barannoo 6: Caasluga

Hima Dachaa Xaxamaa

Himni dachaa xaxamaan ciroo of danda'aa lamaafi isaa oliifi ciroo hirkataa tokkoofi isaa ol irraa kan ijaaramuudha.

Fakkeenyaaf,

- a. Mana barnootaa yeroo deemtu, uffata seeraa kee uffadhu; meeshaalee barnootaa kees qabadhu.
- b. Yoo siif mijachuu baate, anuu nan dhufa; abbaltichas walumaan hojjanna.
- c. Guutaan barnootaan cimaa ta'ullee naamusa hinqabu; barnootas sirriitti hinhordofu.

Gilgaala 10

A. Himoota armaan gadii keessaa kanneen hima dacha xaxamaa ta'an adda baasii barreessi.

1. Bokkaan yeroon waan roobeef, midhaan tole; qotee bulaanis nigammade.
2. Riqichi jiguurraan kan ka'e, lagni nama nyaate; lubbuu hedduus galaafate.
3. Tolaan waan hinqo'anneef, qabxiin jalaa xiqqaatee, badhaasa dhabe.
4. Hiyyummaa balleessuuf, lammiileen marti hojii hojjechuu qabu.
5. Osoo bosona ciruun hafee, haalli qilleensaa hinjeeqamu; beellis hinjiraatu.

6. Dachaasaan waan dhukkubsateef, hirriba malee bule .
7. Tolaan ganamaan ka'ee, sangoota dheechisee, yeroon camade.
8. Qonnaan bultoonni keenyaa hubannoo qonnaa erga argatanii jijjiirama fidaniiru.
9. Obboo Caalaan waan baay'ee aaraniif, nyaata didani agabuu bulan.
10. Ganamaan manaa baanus, yeroodhaan gahuu hindandeenye.

B. Fakkeenya armaan oliirratti hundaa'uun himoota dachaa xaxamaa ta'an shan barreessuun dareef dhiyeessi.

Yaadannoo

Hima dacha xaxamaa kan jedhamu hima ciroo of danda'oo lamaafi lamaa oliifi ciroo hirkataa tokkoofi tokkoo ol of keessaa qabudha.

Fkn.

Mana barnootaa yeroo deemtu, uffata seeraa uffadhu; kitaaba kees qabachuu hindagatiin.

Hima olii kana keessa ciroowwan of danda'oo lamaafi ciroo hirkataa tokkotu jira. Isaanis,

Ciroo of danda'oo = uffata seeraa uffadhu..

kitaaba kees qabachuu hindagatiin.

Ciroo hirkataa = Mana barnootaa yeroo deemtu

BOQONNAA KUDHAN:

DIRAAMAA

Bu'aalee Barachuu

Xumura barannoowwan boqonnaa kanaatti:

- yaada callaafi dimshaashaa barruu dhaggeeffatte nihimta;
- bartaphee dubbisuun ga'ee nitaphatta;
- barruu dhiyaate dubbisuun ergaa isaa nihimta.
- bartaphee nibarreessita;
- malleen dubbii haala adda addaa keessatti nifayyadamta;
- barruu keessatti walqabsiiftota nifayyadamta.

Barannoo 1: Dhaggeeffachuu Odaa Bultum

Gilgaala 1

Dubbisa siif dubbifamu dhaggeeffachuun dura gaaffilee armaan gadiirratti gareen mariyadhaa.

1. Ummata Oromoo biratti Odaan akkamitti ilaalama?
2. Waa'ee Odaa Bultum maal beektu?
3. Hiika jechoota armaan gadii tilmaami.
a) imaluu   b) qubachuu   c) moggaasuu   d) tumuu

Gilgaala 2

Dubbisa mata-duree “Odaa Bultum” jedhu dhaggeeffachaa gaaffilee armaan gadii deebisi.

1. Namoota waliin imalaa turan keessaa guyyaa jalqabaa namoota meeqatu lubbuun darbe?
2. Gosti mukaa guyyaa sadaffaa jala bulan maal jedhama?

3. Odaan Bultum godinaafi aanaa kam keessatti argama?
4. Namoota waliin imalaa turan keessaa akka waliigalaatti, namoota meeqatu lubbuun darbe?
5. Yaada ijoo barruu dhaggeeffatee gabaabsii ibsi.

Barannoo 2: Dubbachuu

Gilgaala 3 Bartaphee armaan gadii erga dubbistanii booda gareen ga'ee qooddachuun bifa diraamaatiin daree keessatti taphadhaa.

Diraamaa kana keessatti miseensii maatii tokko keessa jiraataniifi ilma mootii kan ta'e namoonni afur ta'anii yeroo waliin dubbatan mul'ata. Isaanis,

- i. Obsee: Intala umrii 17 adaadaa ishee biratti guddatte.
- ii. Adaadaa Obsee: ga'eettii waggaa 45 kan Obseen biratti guddatte.
- iii. Kumee (Mucayyoo Adaadaa Obsee): kan umriin ishee ganna 17fi
- iv. Ilma Mootichaa: dargaggeessa Umurii 28.

Bartaphee Diraamaa

Adaadaa Obsee: Kumee, Obsee, kottaa mee! Ilmi mootichaa guyyaa boriitti affeerraa laaqanaa nuuf godheeraa; uffata keessan qopheeffdhaa. Ati immoo, Kume kottu ilaa uffata haaraa kana siif biteeraa uffadhuu ilaalimee

Obsee: Adaadeeko, Ani uffata haaraa hinqabuum...; Uffatnikoo ana irratti moofa'eeraam; akkam godheen isina faana dhaqaa? *Sagalee sodaatiin dubbatti ...*

Kumee: Obseekoo dhiisi maaloo! uffatni kee si irratti moofa'eeraa; garuu, kan koo uffattee dhaqxaa hindhiphatin....*sagalee mararteetiin.*

Obsee: Tole; galatoomi Kumee! *kokkolfaa, quqummaadaa gara golaatti darbite.*

Adaadaa Obsee: si intalaa! ati akkam akkam of mi'eessuu barbaaddaa? Amma egaa anaan hamtuu gochuu keetii? of tuultuu nan, icci...*Kumee ifatti*

Kumee: Maaloo harmee, nu malee nama kan biraa maal qabdi? Maaf akkas jettaa? Kan koo haa uffattuu; anoo dhqauu nan dhiisaa jette.

Obsee: Kumee! Uffatni ati filtee naaf keennite naaf ta'eem! Galatoomi!

Adaadaa Obsee: Kottaa nideemnaa mee! Maal of babbareechuu baay'istuu mitii? jettee manaa waliin bahanii mana affeerraa gahani.

Obsee: Kume, Kume, Adaadeen hoo? nu gattee deemteem? maaloo maaloo... *Nyaatanii dhuganii taphachaa osoo jiranii aduun itti dhiite. Adaadaan ishee otuu isaan hinargin achitti isaan dhiistee deemuu hubattee. Of biraa dhabnaan galma afeerraa keessaa bahanii figanii sokkani.*

Kumee: Obseeko, suuta fiigi maaloo nikuftaa....*sagalee naasuufi sodaa qabuun.*

Obsee: Kumee, Kumee, Kumeekoo maaloo kopheenkoo anattii bu'eeraam. jette erga takka fiiganii booddee.

Kumee: Obseekoo, eessatti gattee maaloo? Beenu egaa amma bor deebinee barbaanna malee halkan kanaan eessati arginaree?

Obsee: Lafti bari'eeraa, Kume kottuu na geessi maaloo! Ganama kanaan dhaqnee kopheekoo kaleessaa barbaannaa jette.

Kumee: Tole; bakkuma kaleessa teenye sana dhaqnee ilaalla; tarii nuuf kaa'u yoo argan. Wal fudhatanii mana ilma mootichaa gahan.

Obsee: Kophee tokko asitti kaleessa nu jalaa bade namni arge jiraa maaloo? *sagalee sodaatiin warra mana ilma mootii keessaa ergaman gaafatte.*

Kumee: Eeyyee, kaleessa asumatti jalaa badeem...*maaloo yoo argitan...sagalee kadhaa qabuun.*

Ilma Mootichaa: Dhaqanii itti himnaan, mana keessaa gadi bahee, "Kopheen tokko argamee ana bira ni jira, garuu ani hanga ammaa waanan hinfuuneef, isin keessaa nama kopheen kun itti ta'u nan fuudha," jedheen.

Isaais, ija keessa wal ilaalanii fajajan.

Obsee: Kume keewwadhuu ilaalimee. *himm..hiimm..*

Kumee: Tole jettee ariifattee keewwachuu yaalte. Miilla isheetti harkifte; si'a meeqa yaallaan itti ta'uu dide. Itti dhiiftee lafa buuste. Obse mee ilaali ati immoo. *Akka nyaara guuruu taatee*

Obsee: Anis nan yaala, garuu kophee kootiim. *Takkumaan miilla isheetti ta'e.*

Ilma Mootichaa: Kottu Obsee; Ati ammaan booda haadha manaa kooti” ittiin jedhe. *Achumaan wal fuudhanii Obseen jireenya qananiif gammachuu qabu jiraachuu itti fufte.*

Barannoo 3: Dubbisuu

Gilgaala 5 ➤ **Dubbisa gaditti dhiyaate osoo hindubbisiin dura gaaffilee dhiyaatan irratti mari'adhaa.**

1. Fakkii olitti jiru irraa maal hubatte?
2. Diraamaa ilaaltee beektaa?
3. Diraamaa ilaaltee turte keessaa tokko yaadachuun waa'ee maalii akka ta'e hiriyyaa keetti himi.
4. Diraamaan eessatti dhiyaata?

Gilgaala 6 ➤ **Dubbisa asii gaditti dhiyaate dubbisaa gaaffilee dhiyaatan akkaataa gaafatamteen deebisi.**

1. Jechi diraamaa jedhu afaan kam irraa dhufe?
2. Caaccuulee diraamaa kanneen jedhaman maal fa'i?
3. Jaargochi cancala gochootaa jalqabaa kaasee hanga xumuraatti jiru agarsiisa. (Dhugaa/ Soba).
4. Diraamaa hedduun walitti bu'iinsa hinqabani. (Dhugaa/ Soba)
5. Diraamaa keessatti yeroofi bakka seenaan waltajjiirratti dhiyaatu itti raawwatame kan agarsiisu _____ jedhama.

Maalummaa Diraamaa

Jechi diraamaa jedhu jecha Afaan Giriikii 'dran' jedhurraa kan dhufe yoo ta'u, hiikni isaas dalaguu yookiin hurruubuu jechuudha. Diraamaan calaqqee jiruufi jireenya dhala namaati. Gaddaafi gammachuu, bu'aa ba'ii jiruufi jireenya namootaa bifa miidhagina qabuun qindaa'ee kallattiin waltajjii irratti jamaaf kan agarsiifamuudha. Diraamaan dura barreeffamaan kan qophaa'u yoo ta'u, barreeffama kanatu waltajjii irratti taatotaan dubbiifi gochaan dhiyaata. Bu'uuruma kanaan, diraamaan caaccuulee ittiin lubbuu horatu qaba. Isaanis, jaargocha, taatota,

walitti bu'iinsa, yoomessaafi waliin dubbiifaadha.

Jaargochi waliin dubbiifi gochaawwan taatotaan raawwataman kan jalqabaa kaasee hanga xumuraatti deemuudha. Caaccuulee diraamaa keessaa jaargochi akka lafee dugdaatti ilaalama. Diraamaan tokko hunda dura seenaa nutti hima; kanaaf, yeroo hedduu namoonni erga diraamaa ilaalanii booda, seenaa gaddisiisaa yookiin gammachiisaadha kan jedhan. Kanarraa kan ka'e, jaargochi seenaa diraamaa tokko keessa jiru ta'ee, cancala gochootaa jalqabaa kaasee hanga xumuraatti jiruudha.

Taatonni immoo, barreessaa diraamaatiin kan kalaqamaniifi diraamichi lubbuu horatee akka waltajjiirratti mul'atu kanneen taasisanidha. Karaa biraatiin, namoota addunyaa dhugaa kanarra jiran bakka bu'anii, seenaa ta'e tokko jechaafi gochaan kanneen agarsiisanidha. Taatonni diraamaa keessatti amala ta'e gonfatanii, maqaan kennameefii, bakki jireenyaa tolfameefii kan socho'an; kan afuura baafatan, kan dubbatan, kan nyaataniifi dhuganiidha. Kana malees, akkuma nama kamiyyuu, kan jiraataniifi kan du'an, kan jaallataniifi kan jibban, kan gaddaniifi kan gammadaniidha.

Walitti bu'insi (waldiddaan), caacculee diraamaa keessaa isa biroodha. Diraamaa keessatti walitti dhufeenya waliin dubbiitiin yookiin gochaan taatota gidduutti raawwatamu keessatti jechaan yookiin gochaan walitti bu'iinsi ni'uumama. Diraamaan walitti bu'iinsa hinqabnes hinjiru. Walitti bu'insi uumamuudhaaf immoo sababni ga'aafi amansiisaan taatota walitti buusuu danda'u jiraachuu qaba. Sababni walitti bu'insaa kun kan jireenya dhugaa keessatti nama waldhabsiisuu danda'u ta'uu qaba jechuudha. Maalummaafi ejjennoo taatonniifi seenaan jiru kan hubatamus kana irratti hundaa'eeti.

Caaccuulee diraamaa keessaa inni biroon yoomessa. Yoomessi yeroofi bakka itti seenaan waltajjiirratti dhiyaatu sun raawwatame agarsiisa. Haalli waltajjii, waan taatonni dubbatanii, uffataniifi, hojjetan hunduu yoomessa diraamichaa sirriitti calaqqisiisuu qabu. Fakkeenyaaf; haalli teessuma lafichaa, qilleensi isaa, daandii, manniifi meeshaan isaafi kkf hundi maal akka fakkaatu kan agarsiisuudha.

Walumaagalatti, caaccuuleen diraamaa jaargocha, taatota, walitti bu'iinsa, yoomessaafi waliin dubbii jedhamu. Qindoomina caaccuulee diraamaa kanneeniitu akka diraamaan waltajjii irratti dhiyaatee mul'atu taasisa.

Gilgaala 7

Barruu dubbistan irratti hundaa'uun gaaffilee armaan gadii gareen irratti mariyachuun deebisaa.

1. Taatonni maali? Gaheen isaanii hoo?
2. Jaargochi diraamaa keessatti maaliif akka lafee dugdaatti ilaalama?
3. Diraamaan calaqqee jiruufi jireenya dhala namaati yoo jedhu maal jechuudha?
4. Adeemsa diraamaan ittiin qophaa'ee dhiyaatu barreessi.
5. Taatota diraamaafi namoota addunyaa dhugaa irra jiraatan gidduu garaagarummaan jiru maali?
6. Garaagummaan asoosamaafi diraamaa gidduu jiru maal sitti fakkaata?

Barannoo 4: Barreessuu

Gilgaala 8

Yaada armaan gadii ka'umsa godhachuun bar-taphee jalqabame barreessuun xumuri. Itti aansuun, daree kessatti gahee taphachuun agarsiisaa.

Obbo Caalaafi Aadde Kumeen intalli isaanii Baaccuun yuunivarsiitii seentee akka barattu hinbarbaadani. “Dubartiin barattee eessa geessi?” ilaalcha jedhu qabu. Kanaaf, akka isheen heeruntu barbaadu. Haatiifi abbaan gama tokko, obboleessi Baaccuu bu'aa barnootaafi walqixxummaa korniyaa haalaan beeku gama tokko ta'anii walfalmu.

Obbo Caalaa: _____

Aadde Kumee: _____

Baaccuu: _____

Obboleessa Baaccuu: _____

Yaadannoo

Caacculee Seenessa Gabaaboo

Caacculeen seenassa gabaaboo kaneen jedhaman, seenaa, jaargocha, namfakkii, waldiddaa, yoomessafi kkf..

Jaargocha

Jaargochi gochaalee walduraa duuba seenaa kan himudha. Kana jechuun jaargochi ijaarsa gochaalee kan sababaafi bu'aa qabate deemuudha.

Namfakkii

Namfakkiin namoota yookaan wantoota seeneffama tokko keessatti qooda fudhatanidha. Namfakkiin amala namootaafi gocha wantoota addunyaa dhugaa keessa jiranii bakka bu'udha.

Yoomessa

Yoomessi jechoota "yoom"fi "eessa" jedhaman irraa kan uumame yoo ta'u bakkaafi yeroo seenaan itti raawwatame kan agarsiisudha.

Waldiddaa

Waldiddaan walitti bu'iinsa namfakkiilee gidduutti uumamudha. Akkasumas, waldiddaan namfakkiifi namfakkii, namfakkiifi sammuu isaa waliin, namfakkiifi uumama, akkasumas namfakkiifi hawaasa gidduutti uumamuu dand'a.

Dhaamsa

Dhaamsi ergaa seenaa tokkoon darbu kan agarsiisudha.

Barannoo 5: Fayyadama Jechootaa

Gilgaala 9

A. Hiika jechoonni armaan gadii dubbisa olii keessatti qaban barreessi.

1. Hurruubuu
2. Jamaa
3. Calaaqqee
4. Yoomessa
5. Waltajjii
6. Taatota

B. Hiikaafi akaakuu dubbii qolaa geerarsa armaan gadii keessatti gurraacheffamanii barreessi.

Abbabbaa koo mootii koo

Yaa **dheeraa akka birbirsaa**

Yaa **arjaa akka gingilchaa**

Jaarsa gabateen baaduu

Isa camadee laatu.

Yaa dutaa laga gamaa

Yaa **butaa akka arangamaa**

Harmee koo yaa giiftii koo

Deessuu durba gorommii

Ishee ijoolleen korommii

Natti urgaa'e maqan kee

Akka cooma waadani

Akka booka dhaabanii

C. Himoota armaan gadii keessaa akaakuu dubbii qolaa jiran baasii barreessi.

1. Caalaan akka fardaa kaata.
2. Namoonni tokko tokko “Koronaan hamma beelaa nu hinmiidhu” jedhu. Haata’u malee, dhibichi hedduu akka baalaa harcaase.
3. Dubartiin utubaa manaati.
4. “Fuula namaa duratti malee fincaan na hin bu’u,” jette jabanaan.
5. Bal’inni mana isaa farda gulufsiisa.

Yaadanoo

Dubbii Qolaa

Dubbii qolaa jechuun, waa’ee wanta ibsamuu tokkoo haala salphaafi ifa ta’een dabarsuuf kan gargaaruudha. Malli kun miira dubbistootaa ykn dhaggeeffattootaa hawwachuun yookiin qirqirsuun ergaa dabarsa. Dubbiin qolaa akaakuu adda adda qaba. Isaanis, akkasaa, iddeesa, nameessa, harbeessaafi kkf.

1. Akkasaa

Jecha *akka*, *hamma*, *fakkaata* jedhan fayyadamuun wantoota uumamaanis ta’ee amalaan walitti dhufeenya qaban lama walbira qabuun ibsuudha.

Fkn.

- Caaltuun akka obboleessa ishee cimtuudha.
- Ilkaan ishee aannan fakaata.

2. Iddeessaa/ Bakka Buusaa

Iddeessaan amala, gocha, bifa, hanga, haalaafi kkf isa tokkoo kan birootiin bakka buusuun yaada tokko ibsuuf gargaara. Yemmuu kana, yaadni tokko kan birootiin guutumaan guutuutti bakka buufama.

- Haati ofii gaaddisa.
- Ilkaan ishee aannani.
- Afaan isaa damma.

3. Nameessuu/Personification

Nameessuu keessatti lubbu qabeeyyiifi lubbu dhabeeyyitu amala dhala namaa goonfachuun akka namaatti dubbatu ykn ta'iinsa raawwatu. Amala dhalli namaa qofti qabu uumama biroo gonfachiisuun ibsuudha.

Fkn.

- “Kan garaa malee kan maqaa yoom na dhibe,” jedhe waraabessi.
- “Kunuu warri rafnaani,” jette sareen.

4. Arbeessuu/Gurra Guddisuu/ Ukukkubee

Arbeessuun yaada tokko garmalee guddisnee, jajnee ykn xoxessinee ibsuudha.

Fkn.

- Rifeensi mataa ishee farda sakaala.
- Bal'inni mana isaa farda gulufsiisa.

Baranoo 6: Caasluga

Walqabsiisota

Gilgaala 10 Walqabsiisota gabatee armaan gadii keessatti kennaman keessaa kanneen sirriidha jettu filii bakka duwwaa himoota itti aananii kennamanii guuti.

Kanaafuu	moo	waan
Akkasumas	Yoo	fi

1. Tolasaan Finfinnee-----Adaamaa deeme?
2. Guutaan barataa cimaadha. -----, qorumsa iratti qabxii gaarii argate.
3. Taliileen-----dhukkubsatteef mana yaalaa deemte.
4. Gaaddiseen amala gaarii qabdi. -----, barumsatti cimtuudha.
5. _____ beelofte, deemii laaqana nyaadhu.
6. Barreessuu-----dubbisuu nama barate qofatu danda'a.

JECHIBSOO

Antima: Hima Afaan Oromoo keessatti kan gochi tokko irratti raawwatame yookiin raawwatameef agarsiisa. Antimni yeroo baay'ee gidguu himaarratti argama.

Antima alkallattii: Hima Afaan Oromoo keessatti kan gochi tokko raawwatameef.

Antima kallattii: Hima Afaan Oromoo keessatti kan gochi tokko kallattiin irratti raawwatame

Bamqaalee akeektuu: Akaakuu bamaqaa ta'ee kallattii wanti tokko itti argamu agarsiisuuf tajaajila.

Bamqaalee iyyaafannoo: Akaakuu bamaqaa ta'ee waa'ee waan hinbeekne tokkoo odeeffannoo argachuuf kan tajaajiludha.

Bar-taphee: Barreeffama diraamaa agarsiisuuf qophaa'uudha.

Ciigoo: Yeroo tokkoon dhaamsa ykn ergaa lama kan dabarsuudha.

Dubbii dacha: Jecha ykn gaalee hiika lama qabuu jechuudha.

Gochima darboo: Gochima raawwiin tokko waan biraa irratti raawwatamuu isaa agarsiisuudha.

Gochima hafoo: Gochima raawwiin tokko waan biraa irratti ce'ee kan hinraawwatamne kan agarsiisuudha.

Gochima: Jecha raawwii gocha tokkoo agarsiisu/himuudha.

Gumee: Barreeffama tokko barreessuun dura, yaada ijoo barreefa chaa bifa galee ykn himaatiin duraa duubaan gabaabsanii tarreessuu ykn kaa'uudha.

Hurruubuu: Sochii qaamaan agarsiisuu jechuudha.

Idil-addunyaa: Sadarkaa addunyaatti jechuudha

Koovid-19: Maqaa weerara vaayirasii koronaatiif kennameedha.

Matima: Hima Afaan Oromoo keessatti kan gocha raawwate yookiin kan waa'een isaa dubbatamu. Matimni yeroo baay'ee jalqaba himaarratti argama.

Saaphaneessuun: Wantoota akkaataa walitti dhufeenya yookiin hariiroo isaaniitiin walitti fiduu jechuudha.

Sookoo: Ciigoo keessatti dhaamsa ykn ergaa dhokataa kan dabarsuudha.

Soorgoo: Ciigoo keessatti dhaamsa ifaa ta'e yookiin ergaa irraa keesaa kan qabuudha. .

Woyyooma: Kabajaa dhala namaa.

AFAAN OROMOO

KITAABA BARATTOOTAA

Biiroo Barnootaa Oromiyaa 2014/2022

KUTAA 8

Gatii _____